

Vinko Prizmić
Haarlem, Nizozemska

CARMIGGELT I SMOJE

Pripadnost vremenu i prostoru S. Carmiggelta i M. Smoje, kroz dnevnu kolumnu i tjednu rubriku *Kronkel* i *Dnevnik jednog penzionera*

UDK: 821.163.42 Smoje, M. 09
821.112.5 Carmiggelt, S. 09

Rad primljen za tisak 20.01.2003.
Čakavska rič, Split, 2004., br. 2

Stručni članak
Professional paper

Recenzenti: Krunoslav Pranjić, Joško Božanić

Ovaj je rad pokušaj usporedbe kratkih prozних radova Simona Carmiggelta i Miljenka Smoje, najprije objavljenih u dnevnom ili tjednom tisku. Kako je ovo i prvi nizozemsko-hrvatski komparativno-kontrastivni rad, u uvodnom smo se poglavlju ukratko osvrnuli na sličnosti i razlike ovih dviju književnosti kroz povijest.

1. Zašto uspoređivati Carmiggelta i Smoju¹

Obojica pišu o malom čovjeku i njegovoj svakodnevici te radnju svojih tekstova često smještaju u obitelj, na ulicu, u kavanu. Obojica jako vole životinje. Kod obojice najveći je dio opusa smješten u okvire grada u kojem žive; čak i kad su na putovanju, ne napuštaju u mislima Amsterdam i Split, nego ih uspoređuju s posjećenim krajevima ili osjećaju nostalgiju za svojim prebivalištem. Obojica su izraziti antifashiisti. Obojica su humoristi, satiričari, društveni kroničari. Obojica su u određenom vremenskom razdoblju najpopularniji pisci svoje zemlje. Obojica su teško prevodivi na strane jezike, bilo zbog specifičnosti sadržaja, specifičnog odnosa prema jeziku, vezanosti uz lokalne teme i humor, koji strancima, iz

¹ Uspoređivanje sličnosti i razlika u ovom se poglavlju isključivo odnosi na Carmiggeltove *Kronkele* i *Kleinigheden* i Smojine *Dnevnike*, uključujući *Čakule*, *Dalmatinska pisma*, *Jude* i *beštije* i *Pasje novelete*.

drugačijeg mentalitetskog prostora, nije uvijek razumljiv. Ali obojica su pisala i tekstove koji nisu ograničeni vremenom i prostorom, nego zahvaljujući univerzalnosti teme i pripovjedačkog postupka, omogućuju razumijevanje i čitatelju s nekog drugog meridijana ili neke druge paralele, pa i iz nekog budućeg vremena.

Saznat ćemo i da su obojica bili drugorođeni sinovi, u roditeljskim očima manje vrijedni od starije braće te da su oba brata umrla/poginula iste ratne godine 1943. Sigurno je da su roditeljski odnos prema njima, kao manje vrijednim sinovima, te smrt braće, ostavili tragove na psihi i karakter obojice pisaca, ali nije jasno je li to ostavilo traga, i kakvog, u opusu pisaca.

Obojica - iako na različite načine - znatno duguju životnim družicama: Carmiggeltova Tiny preuzima na sebe svu brigu o domu, stvarajući Simonu sve uvjete za neometan rad. Smojina Lepa, osim što se brine o domu, daje korisne savjete, "cenzurira" tekstove i služi kao "dodavač".

Površna usporedba ukazuje i na razlike.

Kao što smo već rekli, oni žive (gotovo) istovremeno. Ali: dok Carmiggelt (nakon 2. Svjetskog rata) živi u mirnom (političkom i gospodarskom) okružju, u kojem obnova evoluirala u blagostanje, a političke stranke (uvijek u koalicijama) bez većih potresa, na tekućoj vrpici smjenjuju jedna drugu na vlasti, poštujući protivničku stranku i njezine ideje stvarajući društvo tolerancije i demokracije, Smoje živi u turbulentnim vremenima jednostranačkog stvaranja "socijalističkog" društva u kojemu su "drugovi" jednaki od ostalih, u društvu koje ne može opstati bez "vanjskih i/ili unutarnjih neprijatelja", i koje svojim žiteljima nije u stanju ostvoriti trajnije blagostanje.

Carmiggelt ne mora razmišljati o cenzuri, nego sam preispituje svoje tekstove pitajući se uvijek ponovno: da li prekoračujem granice dobrog ukusa? Smoje se uvijek mora pitati kako će na njegove tekstove reagirati službena i neslužbena cenzura. On neke društveno-kritične tekstove uvijek u staniol vulgarnosti, dok Carmiggeltu vulgarnosti (u te svrhe) nisu potrebne.

Smoje rado "posuđuje od naroda", Carmiggelt to nikada ne čini.

Carmiggelt o sebi pomnjivo gradi sumornu sliku "viteza tužnog lika", dok Smoje (da li dobrovoljno?) gradi (ili prihvaća) ulogu Sancha Panse.

Carmiggeltov pripovjedački "ja" se kroz godine mijenja te je više (fiktivni) književnosni lik, dok je Smojin pripovjedački "ja", bliži svom stvarnom autoru.

Kronkeli su uvijek iste duljine - oko 700 riječi.² To uvjetuje zgusnutost teksta: kako vrijeme protječe, Carmiggelt u isti broj riječi smješta sve više sadržaja. Njegov jezik je više-manje standardan, premda rabi i (amsterdamske) lokalizme. Ono što njegov jezik čini jedinstvenim, jest uporaba jezičnih konstrukcija iz prošlosti koje bi, da je o drugome piscu riječ, izazvale sažalni podsmijeh: iste u Carmiggelta, zahvaljujući kontekstu, izazivaju smijeh. Smojini radovi variraju duljinom: *Čakule* se sastoje od 300 do 400 riječi, *Dalmatinska pisma*, *Feljtoni*, *Putositnice*, *Likovi* i *Dnevnik* broje obično oko 1500, a katkad i više riječi, *Judi i beštije* te *Pasje novelete* variraju između 400 i 800 riječi. Njegov jezik je splitska varijanta "dalmatinskog", odnosno urbana čakavska ikavica.

² Kad ih objavljuje u knjižskom obliku, katkad ih nadopunjuje ili piše nove, dulje.

Carmiggelt gotovo nikada ne piše o aktualnostima, osobito ne o politici, dok Smoje često komentira “socijalističku” i poslije “kapitalističku” svakidašnjicu, premda svoje komentare uzdiže na razinu koja ih čini čitljivim i nakon većeg broja godina. Smoje piše i o sportu, što Carmiggelt potpuno izbjegava, iako je Ajax nerazdvojni dio Amsterdama, kao što je Hajduk nerazdvojni dio Splita.

Carmiggeltovi *Kronkeli* - iako tematski mogu biti svrstani u samo nekoliko skupina - stoje sami za sebe, dok Smojini *Dnevници* čine neprekinut niz, kroniku Dalmacije u danom vremenu.

Carmiggeltov se humor razvija od hilaričnog do suzdržanog, dok Smoje, hilaričnom humoru (iako ima i drugačijeg) ostaje vjeran do smrti.

Pitanja koja nam se nameću sama po sebi glase: zašto uspoređivati, što namjeravam o postići usporedbom? U prvom redu, zašto uspoređivati promišljenoga kalvinističkog³ Nizozemca s neobuzdanim Dalmatincem-Mediterrancem? Zašto uspoređivati lako štivo, ponajprije novinskoga podrijetla “nedokazane vrijednosti”, a ne djela/pisce “prave i dokazane vrijednosti”?

2. Književni opusi

2.1. Carmiggelt: *Kruh moj svagdašnji*

Već od djetinjstva Carmiggelt *zna* da hoće pisati te čini sve da bi svoju ambiciju i ostvario. Ne odustaje nakon početnih profesionalnih neuspjeha te novinarenjem polako uspijeva zarađivati svoj kruh. Početkom književnog rada može se smatrati pojava njegova prvog teksta, napisanog za rubriku *Kleinigheden* u haškom dnevnom listu *Vooruit*.

Carmiggelt svoje ‘piskaranje’ godinama nije smatrao vrijednim objavljivanja u posebnoj knjizi. Ali činjenica je da on u ovoj kratkoj rubrici/kolumni za potrebe teksta već ‘laže istinu’, ukazuje na početke književnog stvaranja, premda još uvijek primjereno potrebama dnevnog lista i njegova čitatelja. U ovim se tekstovima već izrazito formira njegov prvi literarni *ja*. To je *ja* koji je stvarno glavni protagonist pripovijesti, *ja* koji ne samo sudjeluje u radnji nego je i sam inicira ili potpuno podređuje sebi, ili pak u njoj sudjeluje kao žrtva. Sve pripovijesti iz ove skupine imaju i poentu, što u kasnijim radovima najčešće nije slučaj.

Druga faza u njegovu pisanju počinje nakon Drugoga svjetskog rata, kad ga uredništvo lista *Het Parool* oslobađa ostalih obveza, kako bi se potpuno mogao posvetiti već omiljenoj kolumni *Kronkel*. *Kronkeli* postaju sve sadržajniiji, što pak dovodi do sublimacije jezika; *Kronkel* sve godine zadržava isti prostor - tričetvrtine novinske kolumne - ali perfekcioniranjem jezika Carmiggelt stvara mogućnost da na istome malom prostoru napiše sve više. Katkad mu je dovoljna jedna rečenica da bi detaljno prikazao mjesto događanja, atmosferu, protagoniste... Prismo napisani *Kronkel* dio popularnosti zahvaljuje vjerojatno i formi. *Ja*-lik, odnosno subjektivno napisana crtica, odudara od ostatka novine, napisane suhim, bezličnim, objektiviziranim stilom.

³ Riječ kalvinizam u ovom radu (kao uostalom i u uobičajenoj nizozemskoj interpretaciji), ne rabi se kao religijska, nego kao oznaka mentaliteta i/ili načina života. Glavne su mu značajke: skromnost, neupadljivost, neizražavanje osjećaja, nepodlijevanje putenosti. Ovo za razliku od mediteranske raspjevanosti, ali i prenaplašene osjećajnosti, neobuzdanosti.

Nešto kasnije počinje intenzivnije pisati i pjesme (pod pseudonimom Karel Bralleput).

Sabrani (i probrani) *Kronkeli* doživljavaju (gotovo) svake godine i izdanja u zasebnoj knjizi, popularnost njegovih tekstova kod široke publike kao i prijateljavanje s mnogim kolegama umjetnicima iz različitih grana umjetnosti zahtijevaju od njega i angažman na filmu, televiziji, u teatru. Prijateljstvo s Bertom Haanstrom rezultira i posebnim filmom, koji kao scenarijsku podlogu ima nekoliko *Kronkela*.

Ipak, *Kronkeli* ostaju ne samo 'kruh njegov svagdašnji' nego i daleko najveći i najznačajniji dio njegova opusa. Sabrani u osamdesetak knjiga svjedoče o vremenu i prostoru. Najnormalnije bi bilo očekivati da ove crtice današnjem čitatelju djeluju anakrono. Iako ima i takvih, najveći je broj potpuno bezvremenski, bez referencija tipičnih za trenutak nastajanja, te se još uvijek sa zadovoljstvom mogu čitati.

2.2. Smoje: *Skitnje svijetom i nogometom*

Smoje ni u djetinjstvu, a ni u adolescentnim godinama ne pokazuje posebno zanimanje za pisanjem. Prvi spisateljski impulsi javljaju se u njega u dvadeset trećoj ili dvadeset četvrtoj godini; prvi ih prepoznaje profesor Rinaldo na Pedagoškoj akademiji, koji mladom Smoji daje punu podršku u njegovim spisateljskim pokušajima. Od tada će proći još nekoliko godina dok Smoji ne pođe za rukom da dobije posao novinara, a onda još nekoliko dok se ne uspije riješiti gradske rubrike, crne kronike, partizanskih sletova i sl.

Pokušaj s prvim napisanim dramoletom propada; morat će proći još godina dok Smoje svoje dulje tekstove ponovo počne upućivati nakladnicima, a oni ih objavljivati.

Prvi radovi koji upućuju na njegov književno-novinarski talent su humorističke rubrike u *Slobodnoj Dalmaciji*, odnosno humorističkom listu/podlistku *Pomet*. To se ponajprije očituje u tjednim rubrikama *Komentar maloga Marinka* i *Čakule na šentadi*. Ipak će proći vremena dok ovaj dio njegova rada bude prepoznat kao nesvakidašnji. Do objavljivanja prvih knjiga, *Komentar* biva doživljavan isključivo kao humorističko "glasilo" Hajdukovih navijača: glasilo u kojem je 'dopušteno' više toga negoli u 'ozbiljnim' tekstovima. Slično se događa s *Čakulama*: državni cenzori ih doživljavaju kao razbibrigu: vjerojatno nisu bivali u stanju prodrijeti u bit Smojinih žalaca. Polupismeno okruženje jednostavno zaključuje da Smoje piše "pizdarije", a on u odnosu s vanjskim svijetom prihvaća ulogu *clowna*, kojemu mu je taj isti svijet nametnuo. Za sada je teško zaključiti je li se osjećao žrtvom nerazumijevanja ili je shvatio koliko prednosti može imati uloga *clowna*.

King of Lavanda donosi Smoji reputaciju nadarena reportažnog novinara. Scenski kolaž *Ča je pusta Londra*, drama *Roko* i *Cicibela*, knjige-kronike *Kronika o našem Malom mistu*, *Hajdučka legenda* i *Velo misto* te knjige njegovih feljtona, kolumni, putopisa itd., sabrani u naslovima: *Dalmatinska pisma*, *Dnevnik jednog penzionera*, *Libar Miljenko Smoje* i *Pasje novelete*, uvjeravaju čak i najveće skeptike da se radi o piscu, za sada, još nedefinirane vrijednosti. Vrijednost Smojinih književnih radova ostaje upitna, konačnu ocjenu prepustit ćemo budućim naraštajima...

Iako smo u (pod)naslovu naznačili da ćemo se ponajprije baviti *Dnevníkom*, ipak moramo ustvrditi da taj tekst ne stoji posve zasebno: njegovi prethodnici su svakako *Čakule na šentadi*, feljtoni, razgovori sa Šantom, putositnice, a nastavak *Dnevníka* (Smoje je 1991. naprasno morao prestati pisati), jest i zbirka *Judi i beštije*, svojevrсна kronika prvih godina Domovinskoga rata, a to su na određeni način i *Pasje novelete*. Iako i *Komentar malog*

Marinka ima značajki spomenutih radova, on se ponajprije bavi pitanjima oko nogometa, a tek povremeno širom društvenom problematikom, pa ga zato nismo uključili u razmatranje.

Zato bi - po našem mišljenju - promatranje samo *Dnevnika* kao samostojne književno-novinarske cjeline bilo pogrešno. Moglo bi se reći da svi prethodni radovi predstavljaju 'kroniku Dalmacije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća', pa ćemo ih nadalje promatrati kao jednu cjelinu. To je potrebno kako bismo dobili uvid u dulje razdoblje Smojina stvaranja.

3. Uspoređeni radovi

3.1. *Kronkel*: Amsterdam i ostatak svijeta

Kronkeli počinju izlaziti 1946. godine u legaliziranom *Paroolu*. Na stanovit način oni su nastavak rubrike *Kleinigheden*, koju je Carmiggelt prije rata pisao za haški *Vooruit*; ti su tekstovi ostali sačuvani u zbiricama *Vijftig dwaasheden (Pedeset budalaština)* i *Honderd dwaasheden (Sto budalaština)*.

Amsterdam je imao mnogo pisaca koji su, svaki na svoj način, bili zaljubljeni u svoj grad. Ali svi su oni bili rođeni u Amsterdamu, ili su pak ondje odrasli. Carmiggelt je rođen i odrastao u Haagu; u Amsterdam se doselio u svojoj tridesetoj godini, a postao je najboljim poznavateljem grada, čovjekom koji je najbolje osjetio njegovo bilo. On nas zapravo tjera da, čitajući ga, doživimo Amsterdam u svim nijansama. No, to doživljavanje nije nametnuto. Carmiggelt se ni u jednom trenutku ne postavlja navijački; on čitatelja vodi kroz grad, uvodi ga u (tipično amsterdamske) *smeđe kavane*, staračke domove, šeta s njime po trgu, kanalima, razgovara s uličnim prodavačima haringi i prženih krumpirića s majonezom. Susreće starice koje su njihova djeca zaboravila, klošare, pijance, umjetnike, propalice, gubitnike, bonvivane i sitne varalice. Onda opet priča o unucima koji odrastaju, o njihovim i svojim kućnim ljubimcima, mačkama i psima, o ljudima koji pokušavaju odgojno djelovati na mlađe naraštaje, da bi stjecajem okolnosti postali (smiješnom) žrtvom vlastite pedagogije.

Carmiggeltova proza sama je po sebi dokaz da konflikt između ideala i zbilje ne treba tražiti daleko od kuće; on je u svakodnevnom životu sveprisutan, samo ga treba prepoznati. Svačiji se život odvija u ograničenom krugu, u koji veliki svjetski događaji ne zalaze.

Carmiggelt uvijek polazi od *neke* zbilje: znamo da jedna jedina univerzalna zbilja ne postoji. On bira svoju zbilju, koja je postojala ili nije postojala, ali je mogla postojati. Subjekti njegovih pripovjedaka su ljudi i/ili životinje; okolina - selo, grad (najčešće Amsterdam) - nije drugo doli dekor koji dočarava atmosferu u kojoj se radnja odvija.

On rijetko piše o ljudima s imenom i prezimenom, ljudima koje društvo doživljava kao važne. Kad to ipak učini, njegov odnos prema njima je kritičan, ali je ipak gotovo uvijek korektan. Oni su za njega samo ljudi; ne piše o njihovu profesionalnom uspjehu ili neuspjehu, nego o njihovim općeljudskim osobinama. Pritom ne pokazuje nimalo straha pred (stvarnim ili takozvanim) autoritetima te ih po potrebi razgolićuje, svodeći ih na normalne ljudske proporcije.

Gotovo nikada ne polemizira; za svoje rijetke polemike uvijek se utječe trećim licima, kako bi, čak i kad je ozbiljno ljut, izbjegao osobnu notu.

Kad se nađe u nekom drugom gradu, nekoj drugoj zemlji, drugačijem okruženju, uvijek piše o ljudima i njihovim posebnostima. U stranom će gradu opisivati njegov život, odnosno

svoje (najčešće) duhovito viđenje, doživljavanje tog života. Panoramski opisi gradova ne zanimaju ga. U selu će zaći među žitelje, raspričati se s njima u krčmi, u hotelčiću, u kojem osim turista poput njega žive i stalni abonenti, umirovljeni gradski činovnici, usidjelice, prebjezi iz grada. Na neka se mjesta vraća više od jedanput godišnje. Ne propušta zabilježiti smrt nekog starca iz seoskog hotelčića te memorirati neki prijašnji susret s njim. S puno ljubavi opisuje vozača kamiona tegljača čiji medeni mjesec traje od petka do ponedjeljka - na putu prema sljedećem teretu. Ali on promatra i okolinu i promjene koje u njoj nastaju. Primjećuje nestanak seoskog načina života, gubitak šarma seoske prisnosti, rušenje starog stabla u čiju su koru generacije zaljubljenih upisivale imena.

A onda se opet vraća Amsterdamu, opet neumorno luta gradom, njegovim ulicama, trgovima, kanalima; zagleda u život iza stoljetnih pročelja, jednom rečenicom tipizira lice, držanje, karakter, situaciju. Gotovo nikada se ne prihvaća aktualnosti; ako to ipak učini, bira u njoj ono što će zadržati trajniju vrijednost. S iznimnom lakoćom uočava sitne radosti, ali i duboke tuge. U skladu s nizozemskom spisateljskom tradicijom, ne utječe se patosu, toliko karakterističnom za Slavene: događaj je sam po sebi veseo, smiješan, tužan - dovoljno ga je ispričati na pravi način - i on će sam reći sve o sebi. Pisac Carmiggelt ne popuje, ne moralizira, ne podučava, pa ipak uvijek pogađa "u sridu".

Kavane su njegov najčešći dekor. Njih ne treba opisivati, osim ako imaju pogrešnu atmosferu. Ako zaluta u jednu takvu, pogrešnu kavanu, odmah će objasniti zašto je pogrešna.

U *Vakgeschilu (Strukovne razlike)*, ja-lik ulazi u jednu takvu kavanu:

Sve ljudske kreatore koje su se nalazile u toj ocvaloj prostoriji, pripadale su kategoriji personal - konobari, jedan barmen, dama s cigaretama i četiri otužna muzičara na zlatno obojenom podiju za vješala. Moj nesretni ulazak uletio je kao ugriz u njihovu seoskoprivatnu atmosferu neformalnog druženja, jer lokal u kojem su oni glasno razgovarali o svojim brigama i izmjenjivali šale, odjednom se pretvorio u pogon za zabavu, u kojem je gost kralj.⁴

Svoje obožavane *smeđe kavane* nikada ne opisuje potanje - u najboljem će im slučaju posvetiti jednu rečenicu. Jer opisivanje je nepotrebno: u njoj se gotovo uvijek nalaze "stalni momci" i gostioničar. Gostioničar je, za razliku od uniformiranih konobara i barmena u "pogrešnim" kavanama, odjeven kako mu se dopada. On je gazda i o svemu odlučuje po vlastitu nahođenju. On je i animator: ako razgovor zapne ili krene krivim smjerom, on ga opet pokreće ili očinski kanalizira. Sama kavana mora imati pravu količinu svjetla: puno svjetla predstavlja dan, rad. Tama je noć, spavanje. *Smeđa kavana* je uvijek u polumraku - negdje na prijelazu između dana i noći, između rada i spavanja, neugodne jave i oslobađajućeg sna. Ljudi, pogotovo "stalni momci", u nju dolaze piti da bi se oslobodili misli o nevoljenom poslu, ženi koja ih gnjavi. Čašica popijena u *smeđoj kavani* slađa je, nego puna boca iste tekućine na nekom drugom mjestu. Ako u kavanu *stalnih momaka* zaluta netko tko pije iz zadovoljstva, biva na ovaj ili onaj način odstranjen.

Ja-lik se katkad mora pojaviti i u svjetlu reflektora nekog službenog prijema:

Jedan upečatljivi ober koji je nosio rukavice kao da će malo kasnije morati izvršiti provalu, gospodski nas je obdario elegantnim čašama, a mi smo vodili gospodske razgovore.

⁴ Iz: *Strukovna razlika (Vakgeschil)*, zbirka *Kroeglopen 2*, Amsterdam, 1965.

Svatko je svakome lagao, pa sam hrabro lagao i ja, jer ako kreneš u takvo što, moraš se prilagoditi boji okoline, zar ne? Nažalost, prije sam mogao bolje lagati nego sada.

Ne znam kako je do toga došlo.

Možda odumiranje ćelija. Ili rastuća spoznaja smrtnosti. Nakon sat vremena osjetio sam potrebu da pojedem svoju čašu, kako bih konačno imao nešto škrgutavo u ustima, umjesto svih onih sladunjavih laži upućivanih jednoj dami, koja je za oko bila smrtno nesretna, a za uho vrlo vragoljasta. Vagao sam treba li vrlo glasno izviknuti nekoliko prljavih riječi, jer i to može donijeti olakšanje u jednom takvom baršunastom paklu, ali ostadoh razuman, zaključujući: Ne, moraš jednostavno otići. Dadoh dakle toj ženi jedan Judin poljubac u obraz i rekoh da mi je bilo vrlo ugodno, omogućih jednom drugom tipu u rukavicama da me uvali u kaput, te odvucoh svoju figuru na zrak.

Jako je kišilo.

To je bilo vrlo fino.

Jer kiša je istinita. Vrlo istinita.⁵

Likovi u *smedim kavanama* ne lažu, u najgorem slučaju - *lažu istinu*. Carmiggelt je više zainteresiran za tragiku, nego za sreću u životu svojih likova.

Tragika se ponajviše nalazi u njihovoj nemoći da svoj život promijene na taj način da bi u njemu našli radost. Samo u kavani se "dubokoumne gluposti" pijanaca uzimaju ozbiljno.⁶

On ipak ne idealizira zbilju kavane:

Jer ako o zloupotrebi alkohola želiš čuti što više hipokrizije, moraš ući u kavanu. (...)

U crtici *Od neke koristi (Van enig nut)*, Frans, jedan od "stalnih momaka" kavane je u bolnici. Svi se slažu da su glavni krivci alkohol i sam Frans, koji je prekomjerno pio: njima se to ne može dogoditi:

- On Frans, je ipak bio prešao sve granice - započne jedan drugi. - Trideset, četrdeset mekih rakijica na dan i onda još dvadesetak piva protiv žeđi - nakon nekog vremena moraš skrikat. Glupo. Neću reć, i ja volim čašicu. Ali ja znam svoju mjeru.

Drugi se odmah tronuto složiše s njim. Oni su slučajno svi znali svoju mjeru. (...)

Govorili su o njemu u prošlom vremenu i na njegovu preuranjenom grobnom kamenu nije se pojavila ni jedna lijepa riječ. (...)

- Uzmi mene, na primjer. Prije pet sati popodne nećeš me nikada vidjeti...⁷

Iz kavane se može sagledati i zbilja ulice. U crtici *Pogled na prodavača haringi (Kroeglopen 2)*, *ja-lik* razgovara s prodavačem haringi, naručuje dvije haringe bez luka. Pri pripremanju druge haringe prodavač počinje po njoj stavljati luk, što iritira *ja-lik*. Prodavač haringi reagira ispričavajućim osmijehom i rečenicom:

Misli su mi načas bile odlutale.

Ja-lik ulazi u obližnju kavanu, naručuje kavu i sluša ženu koja ulazi u kavanu:

⁵ Iz: *In a sentimental mood*, zbirka *Kroeglopen 2*.

⁶ C. de Ruiter: *Over het proza van Carmiggelt*, Amsterdam, 1979., str. 40.

⁷ Iz: *Od neke koristi (Van enig nut)*, zbirka *Kroeglopen 2*.

Jeste li čuli? - Zatim dodaje:

- *Sin prodavača haringi jučer je kao što znate svojim mopedom naletio na tramvaj. Bogami je mrtav. Doktori ga u bolnici nisu mogli spasiti. To su mu prije pola sata došli reći.*

Nešto kasnije ista žena nastavlja:

- *Momak od sedamnaest. Učio je za slastičara. Na posljednjoj je strukovnoj izložbi bio dobio treću nagradu za dvorac od čokolade.*

Ja-lik promatra prodavača kroz prozor kavane: prizor je kao nijema televizijska slika, ozvučena brbljanjem žena u kavani. Ja-lik solilokvijski komentira:

- *Lice prodavača haringi nije odavalo ništa. Bez bola, bez zaprepaštenja, bez beznađa, bez melankolije. Ništa. Posluživao je jednu gospođicu koja je naručila nekoliko haringi, zamatajući ih u papir.*

Priča se približava kraju, a ja-liku se pojašnjuje rečenica: *Misli su mi načas bile odlutale.*

Šarolika amsterdamska ulica, puna živopisnih figuranata, može također dati materijal za priču. Crtica *Slavoluk (De erepoort)* spada u skupinu veselih, obješenjačkih pričica u kojima je ja-lik žrtva. Priča počinje smireno:

Na Damu⁸ zaustavio me jedan stariji umašćeni čovjek, s malom sijedom kozjom bradicom i rekao.

- *Gospodine, da li biste mi mogli dati deset centi za slavoluk?*

Automatski sam uvukao ruku u džep, ali sam prije uručivanja novca upitao:

- *Gdje se taj slavoluk nalazi?*

- *Ah, gospodine - reče on uz filozofsku kretnju - slavoluka uopće nema.*

- *U tom slučaju nema ni deset centi - izjavih pobunjenički. Jer, ja se na kraju krajeva ne dam obmanjivati.*

- *Ali gospodine, budile razložni - počne vikati čovjek. Što vidite u nekom slavoluku? Nekoliko glupih serpentina i jadni komadićak zelenila! Mi smo odrasli ljudi. Budite sretni da ga nisam napravio.*

Čovjek počinje vikati, prolaznici se zaustavljaju. Jedna gospođica objašnjava gomili da je ja-lik udario starca. Starac tvrdi kako mu je ja-lik dužan novac, i kako neće da mu ga vrati; ovaj se brani na sve moguće načine, ali upada sve dublje. Na kraju se pojavljuje policajac, koji obojicu odvodi u policijsku postaju. Ja-lik se predaje:

- *Što moram učiniti? - upitah obeshrabreno.*

- *Mrtvojednostavno - reče policajac - platit ćete starcu ta dva i po guldena koje mu dugujete, a mi ćemo se dalje ponašati kao da se ništa nije dogodilo.*

Moje su snage bile istrošene. Zatražih da uvedu starca i isplatih ga.

- *Hvala Andries - reče on tresući mi ruku - i zaboravimo sve što se dogodilo. Na kraju krajeva, mi smo prvi rođaci, a osim toga, to nije bio prvi udarac koji sam od tebe dobio, zar ne? A što se onih sto guldena tiče...*

⁸ Dam je glavni trg Amsterdama.

Urličući sam izletio iz postaje i skočio u kanal. Tek sam na dnu našao mir i pravdu.⁹

Još jedna crtica s neočekivanom poentom događa se na ulici (*Nota niže II*). Starac pokušava prijeći ulicu; da nije bilo prolaznika koji su ga povukli natrag na pločnik, bio bi ga pregazio kamion pivovare:

Tako on tu stajaše - bijeli vrtni patuljak, u paradi profesionalnih prolaznika koji su svi psovali takva smrdljiva auta koja bezobzirno divljaju.

Tada se vraća vozač kamiona. Na prepređen, ali i prijeteći način pokušava uvjeriti i starca i gomilu da bi za nesreću bio kriv starac. Gomila se ne da lako uvjeriti iako se drži na odstojanju; svi oni hoće pravdu, odnosno vozačevu krv. Ali vozač se ne da smesti:

- Koliko ti je godina, djede?

Čovječuljak je nakratko morao razmisliti.

- Osamdeset i pet. (...)

- I baka je još živa?

Ne, baka nije bila živa. A ni djeca se više ne javljaju. On je već deset godina bio sam, svaki dan kuha sam sebi, jer njemu još ništa ne nedostaje.

Opet se čuje brundanje gomile koja drži da vozače koji pokušavaju omesti takvu zasluženu miru starost treba linčovati. Ali vozač je neumoljiv:

On spusti svoju pandžu na tanko rame sjedokosog i upita ozbiljno:

- Zašto nisi pripazio, djede?

- On jest pazio - vikne oštro jedna gospođica. Ali tebi se tako žurilo...

Ali starac je gledao u zemlju, kao dijete koje ispituje o razbijenom prozoru.

- Ako si stvarno toliko star - navaljivao je vozač. - Smiješ sve jesti i piti, nemaš se na što tužiti?

Tišina.

- To je ipak lijep život?

Starac konačno podigne glavu. Skoro posramljeno pogleda u pivara i reče:

- Ah takav život ipak prelazi u dosadu...

Razidosmo se kao prebijeni. Samo je vozač, u načinu na koji se popeo u svoj putujući dvorac, zadržao nešto trijumfirajuće. Starac je još dugo vremena nepomično razmišljajući stajao na rubu pločnika.

A onda je obeshrabreno prešao ulicu.

Carmiggelt rado piše i o životinjama. Iako u manjem broju radova piše i o konjima, psima, najznačajnije mjesto u njegovim "životinjskim pričama" imaju mačke. Svojedobno mu je jedan prijatelj bio "podvalio" skotnu mačku: rezultat je bio puna kuća mačića, na veliko veselje unuka. Ove mlade životinje u kući su ugodan doživljaj, jer:

(...) one se kroz kuću raskalašeno kreću jednom neodoljivom komikom neke više vrste, pohlepno uživajući u životu, kao da je on beskrajna šala bez spokoja.¹⁰ (...)

⁹ Iz: *Slavoluk (De erepoort)*, zbirka *Sve su to gluposti (Allemaal onzin)*, Amsterdam, 1948.

¹⁰ Iz: *Još vrlo rani danak (Een zéér pril dagje)*, zbirka *Zdravo djede (Dag opa)*.

Ali, tragika je u odrastanju:

(...) ...za neko vrijeme on se pretvara u običnog debelog mačka, koji lijeno i pospano sjedi u kuhinji.¹¹

Carmiggelt životinje često uspoređuje s ljudima. To radi na dva načina: običnom usporedbom - osobine i karakteristike životinja uspoređuje s ljudskima:

Ona [mačka, V. P.] ga onda čeka kao žena muža pred vratima krčme¹²...
i metaforom:

Ondje sjedi otac [stari mačak, V. P.] razbijajući glavu svojom penzijom.¹³

Ponekad poseže i za neočekivanom metaforom.

...tako se dogodilo da mačke i njihovi sustanari već tjedan dana moraju živjeti pasjim životom.¹⁴

Ponekad opisuje situaciju u kojoj se životinje nalaze:

...kokoši su u košarama imale premali stambeni prostor, pa su psovale organizatora izleta.

Ili:

Krave su na prednjoj palubi [na trajektu, V. P.] bile poslagane kao bicikli.

Carmiggeltove životinje katkad imaju općeljudske značajke: *krave* ne posjeduju tragiku, ponašaju se malograđanski i može ih se zadovoljiti dobrom hranom. *Ovce* su tupave i uvijek im treba pomagati, *kokoši* su mrzovoljne kao usidjelice. *Konji¹⁵* su pali anđeli plemenitog profila s velikim naivnim očima iz kojih kao da su upravo kanule suze.

3.1.1. Mjesto u nizozemskoj književnosti

Kako je od Carmiggeltove smrti prošlo relativno malo vremena, moramo biti oprezni u ocjenama vrijednosti, odnosno njegovu mjestu u nizozemskoj književnosti. Neophodna vremenska distanca tjera na oprez. Pa ipak, morat ćemo nešto reći, makar se skrivali iza mišljenja drugih.

Nakon izlaska njegove prve knjige, *Pedeset budalaština* (1940), ugledni književni list *De Nieuwe Gids* (*Novi vodič*) donosi u veljači 1941. sljedeću recenziju:

Kao uvod u ovu knjižicu fingira "Uputa za upotrebu" koje počinje sljedećom rečenicom: "Hladno-kritički čitatelj može izdavanje ove knjižice smatrati prvom od pedeset budalaština." Točno. Ovaj dokaz poznavanja samoga sebe najbolji je dio cijele knjige. Ostatak su beznaadne svaštarije. Bez književne snage, neduhovito, mlako, suhoparno, smrtno dosadno. Žali bože papira.

Pa ipak Carmiggelt je kratko nakon smrti uvršten u udžbenik književnosti za srednje škole.¹⁶ Oprezni sastavljač posvećuje Carmiggeltu dvije stranice - više nego mnogim drugim

¹¹ Iz: *Sumnjivi brak* (*Een bedenkelijke huwelijk*, zbirka *Prazne riječi* (*Pespas*).

¹² Iz: *Sumnjivi brak III* (*Een bedenkelijke huwelijk III*).

¹³ Iz: *Otac i sin I* (*Vader en zoon I*).

¹⁴ Iz: *Otac i sin IV*.

¹⁵ Svi navodi u ovom su članku iz zbirke *Paard* (*Konj*), zbirka *Vergeet het maar* (*Zaboravi*).

¹⁶ Piet Calis: *Onze literatuur*, Amsterdam, 1995., str. 120.

piscima - od čega jedna otpada na opis života i opusa, a drugu zauzima crtica *Posuđivanje (Uitlening)*. U deskriptivnom komentaru Carmiggeltovih radova sastavljač udžbenika kaže i sljedeće:

*Događaji koje je Carmiggelt opisivao u svom kurziviranom tekstu obično su bili iz svakidašnjeg života, ali on je svojoj prozi, karakterističnim humorom, samoizrugivanjem i izvanrednom umjetnošću opisivanja, znao dati posvema poseban karakter.*¹⁷

Kees Fens, jedan od najznačajnijih nizozemskih književnih kritičara (recenzent, esejist, pisac predgovora mnogim knjigama) već 1967. uvršćuje Carmiggelta u svoju knjigu eseja *Ravne olovne crte (Loodlijnen)*. Poglavlje *Humoristi (Humoristen)* Fens započinje sljedećim tekstom:

*Shematizacija, koja svaki književni pregled u biti jest, svrstava Bomansa i Carmiggelta uvijek i neizbježno u "humoriste"; riječ je sama po sebi neprikladna, a osim toga je i opterećena negativnom konotacijom koju joj daju primitivni konferansjei. Nazovimo ih zato autorima humorističke književnosti. (...) Carmiggelt stvara ljude opisujući ih ili omogućujući im da na primjer u monolozima opišu sami sebe. A najbolji od "njegovih" ljudi su postali individue koje je nemoguće zaobići; to im je zajedničko s važnim likovima iz romana i pripovjedaka. Zato čitatelj biva s njima osobno konfrontiran; oni ne postoje da bi ga nasmijali ili rastužili; oni jednostavno egzistiraju pokraj njega; podignuti su na razinu ljudskog bivanja, te kao takovi imaju pravo biti zabavni ili tužni. Obično su i jedno i drugo, kao što je gotovo svatko u očima onih koji nemaju običaj precjenjivati sami sebe.*¹⁸

I dalje:

*Tko nakon čitanja Od kavane do kavane (Kroeglopen) dospije u veselo raspoloženje, nije - po mom mišljenju - dobro pročitao ovu knjigu; u svakom slučaju, promakle su mu bespomoćnost, beznačajnost, tuga, tragikomičnost i neuspješni pokušaji [likova, V. P.] za postizanjem bar malo veličine. (...) To te tjera na smijeh, ali on ti istodobno presjedne, smiješ se nekom nedostatku, nekom životnom kratkom spoju, a to nije najnekomplimiraniji užitak: mišići za pokretanje smijeha sudaraju se sa suznim kanalima. Rezultat je osjećaj sažaljenja, ali i bespomoćnosti samog čitatelja. (...) Zbiljski humor je duboko nagrizajuća kiselina.*¹⁹

Carmiggeltu pozornost posvećuje i Književni muzej (*Letterkundig Museum*). U svom izdanju *Četiri lako-književna gospodina (Vier lichte letterheren)*, u eseju *Od žrtve do promatrača (Van slachtoffer tot toeschouwer)*, Sylvia Witteman & Thomas van den Bergh pišu o Carmiggeltu:

*Njega je voljela široka publika dok su ga kritičari dugo podcjenjivali: kratke forme nisu pristajale uz ozbiljnu nizozemsku kulturu romana. A upravo u tom ograničenju ležala je njegova velika snaga. Carmiggelt je posjedovao umijeće da unutar jednog malog, svakodnevnog događaja kreira čitav jedan svijet melankoličnog humora.*²⁰

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Kees Fens: *Loodlijnen*, Amsterdam, 1967., str. 94.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Aad Meinderts en Dick Welsink (red.): *Vier lichte letterheren*, Den Haag, 1999. str. 67.

Čitavu studiju Carmiggeltu posvećuje C. de Ruiter (*O Carmiggeltovoj prozi*).²¹ On na 145 stranica posebna poglavlja posvećuje Carmiggeltovu životopisu, humoru, izvorima iz kojih pisac crpi materijal za svoje priče, zatim se osvrće na aspekte njihovih oblika, kompoziciju i baratanje jezikom, da bi završio ocjenama koje Carmiggeltu daju različiti kritičari. Iz poglavlja *Waardering (Ocjene)* citiram nekoliko De Ruiterovih mišljenja:

*Carmiggelt je praktički od početka bio popularan pisac i ta ga je popularnost u literarnim krugovima činila "sumnjivim". Jer, ono što mnogi cijene, ne može nikako imati visoku razinu. To mišljenje - koje se ljudski rečeno dāde osporavati - još uvijek nije nestalo. (...) Da Carmiggeltov ciklus još uvijek izaziva oprečne ocjene, nije neobjašnjivo. Jedan važni uzrok tome leži, po mom mišljenju, u biti žanra kojim se on bavi. (...) Naravno, Carmiggelt ne piše romane. On piše jedan drugi žanr. Ali, u slikarstvu ne bacamo minijature samo zato što nemaju dimenzije Noćne straže. Svaki žanr je po definiciji zaokružen i punopravan. Svaki žanr ima svoje za i protiv te postavlja svoje vlastite zahtjeve. Uspjeh ili neuspjeh unutar žanra određen je kvalitetom umjetnika.*²²

Carmiggelt je za života ušao i u nizozemske (opće) enciklopedije.²³

Njegovi štovatelji okupljeni su u udruzi *Carmiggelt-kring (Carmiggeltov krug)* koja izdaje tromjesečnu reviju *Carmiggelt!*

I još jednom Kees Fens (U: *Vier lichte letterheren*):

Carmiggelt je bio velik pisac. Za mene pisac kojeg sam puno volio. Ovo posljednje se događa kada čitalac [u tekstu, V. P.] uvijek ponovno pronalazi svoju sliku i priliku. Mnoge njegove likove držim nezaboravnima, jer sam mnoge ljude prema kojima su njegovi likovi bili modelirani, naučio razumjeti. (...) Ali najvažnije je vjerojatno ovo: njegov rad je mnogima pomogao da shvate kako je humor jedini način da se riječima izrazi bit, da je nedostatak jedino sredstvo kojim se može doprijeti do bitka, jedina iznimka kojom se može uočiti prokletstvo pravocrtnosti, idealna za objelodanjivanje stvarne zbilje.

Ukratko rečeno, Carmiggeltovo mjesto u nizozemskoj književnosti osigurano je. Hoće li on to mjesto zadržati ili izgubiti ili će daljnjim istraživanjem možda i popraviti svoj književni rejting, pokazat će eventualne buduće studije, ali i prijem kod čitalačke publike.

3.2. Dnevnik jednog penzionera: Split, Brač, a nekad i šire

Dnevnik jednog penzionera, kako smo ga definirali na kraju prethodnog poglavlja (2.2.), moramo početi s *Čakulama na šentadi* (1955.-1971.). Najstariji sačuvani primjerci *Čakule*, kao i ostale slične rubrike i/ili članci iz tog vremena nisu bile potpisivane, ali ih je radi osebnog stila lako prepoznati kao Smojine. U tome nam je pomogla izdavačka kuća *Logos* iz Splita, koja je jedan dio *Čakula* objavila u *Libru Miljenka Smoje* (1981.). Za razliku od *Dnevnika* - vjerojatno uvjetovano manjim opsegom - *Čakule* nemaju drugog (pojedinačnog) naslova, nego uvijek izlaze kao *Čakule*. Ono što ih čini neodjeljivim dijelom onoga što smo podveli pod zajednički nazivnik "Kronika Dalmacije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća", to su: ton, rječnik, stil, kao i najveći dio tematike. Ono što ih pak čini

²¹ C. de Ruiter: *Over het proza van S. Carmiggelt*, Amsterdam, 1979.

²² C. de Ruiter: *Over het proza van Carmiggelt*, str. 123.

²³ Grote Winkler Prins, sedmo izdanje, Amsterdam - Brussel, 1973., knjiga 5, str. 73.

ponešto drukčijim, jest činjenica da im je ishodište uvijek na splitskoj rivi, *šentadi*, iako se u mlađim brojevima ipak osjeća želja da se prostor pisanja učini većim. Ali, to su tek stidljiviji pokušaji.

Dalmatinska pisma, prvotno objavljena u *Vjesniku u srijedu*, a onda sabrana u istoimenu knjigu (Centar za društvenu i uslužnu djelatnost mladih, Rijeka, 1976.), već pokazuje ne samo sličnost, nego su gotovo istovjetna *Dnevniku*. Jedan dio *Dalmatinskih pisama* objavljen je poslije (Logos, Split, 1981.) u *Libru Miljenka Smoje* pod imenom *Likovi*.

Putositnice su već sasvim *Dnevnik*; moglo bi se čak reći da je *Dnevnik* nastavak *Putositnica*: promjena imena nastupila je nakon umirovljenja.

Kada početkom devedesetih godina bude prisiljen napustiti matični list, *Dnevnik* se nastavlja feljtonom-kronikom *Judi i beštije, kronika malog mista u domovinskom ratu* (revija Globus, Zagreb, studeni, 1993.) te nešto kasnije *Pasjim noveletama* (Feral Tribune, Split, 1995. i 1997.).

Smoje ima nekoliko vrsta likova, kojima poklanja punu pažnju. Druge, obično ljude s imenom i prezimenom, koristi samo kao "dodavače". Manje simpatični su likovi označeni samo zanimanjem ili nečim sličnim. Četvrtu vrstu čine "likovi". A Šarko? Iako bi ga se moglo svrstati u prvu skupinu, mišljenja smo da je on - ako ni zbog čega drugog, onda zbog posebne knjige o njemu - ipak poseban, samostojan.

Likovi kojima poklanja punu pažnju, uvijek uživaju njegovu punu simpatiju, iako ih se nikada ne ustručava bocnuti. Ali on to čini blagonaklono. *Šjor Toni Pirula i njegova Mamolina, veseli momak Ben, šjor Pivalica*, stari ribari, *Danilo* i nezaboravni *Šanto, Đovanina Kokola*, iznajmljivačice soba te svi ostali imenovani ili bezimena likovi penzionera, pastira, vinogradara... bivaju nam predstavljeni čitavim životnim putem ili pak samo jednom anegdotom, događajem koji ih je pogodio, obilježio.

Izvanjske stvari - na koje često nemamo nikakva utjecaja - mogu nam smetati cijelog života:

Danas ćemo upoznati Tona Pirulu i usput njegovu životnu suputnicu šjoru Mamolinu. To je divan bračni par premda je ona na svog Toneta još malo ljuta i ljubomorna zbog jedne avanturice s nekom Kineskinjom koju je on milovao u Pekingu posljednje godine prošlog stoljeća [devetnaestoga, V. P.]. Da nije te male Kineskinje i isto tako važne velike raspre o tome ima li ili nema boga, moglo bi se reći da im je život protekao bez i najmanje zadjevice.²⁴

Ali, ponekad se hoćemo mjeriti s nekim ili nečim izvan nas i to ne uspijeva uvijek:

- Ča je, šjor Pivalica, ol' ste prizlovojni?

- Pustite me, jidan sam...

- Mora da je po sridi velika stvar?

- Da velika! Promislite: "Ajduk" prvak, "Jugoplastika" prva, ragbijaši, plivači - svi prvaci Jugoslavije - a ja drugi. Jedino ja na drugo misto. Ne mogu to sebi oprostiti, ne mogu se pomiriti da san baš ja mora šporkat libar. (...) ²⁵

²⁴ Iz: *Šjor Toni Pirula i njegova Mamolina*, zbirka *Libar Miljenka Smoje*, str. 258.

²⁵ Iz: *Velemajstor s Matejuške*, ibid. str. 262.

Smoje ima simpatije i za one koji nisu baš svima dragi:

Kad su čuli da se vraća, neki, koji su ga poznavali, rekli su:

- Jao rodbini, šalje im Amerika atomsku bombu.

Atomska bomba to je Ben, veseli, stari momak Ben. Danas ću vas upoznati s Benom, opasnosti nema, davno su prošla ta vremena kad je Ben bio bomba. Danas izbjegava gužve, a ako se nađe u kakvoj tučnjavi, nije više kao nekad. Neki dan se zakačio o neku šaku i našao sam ga kako sirovim biftekom otvara zatvoreno oko.

- Nije to ništa, boy... Barem jedan veliki vol je otiša na te stvari, a oni koji su imali posla s Benom više su volova potrošili, no što ih je vidjela splitska klaonica.²⁶ (...)

Šanto je uglavnom sam pripovjedač. Ja-lik mu pomaže (pod)pitanjima samo kad je neophodno. Stigao je poštar s dodatkom za ljetovanje:

- Gospe moja, lude države! Dili narodu pineze da putuje, da lituje. Koliko san prominija držav, nikad nijedna nije davala nego samo nosila, vazimjala, a ova dili. Ča ja znan, država je za dizat pineze, za činit premetačine, odit na kuluk, plaćat poreze, samo ova naša daje neka cili narod živi. (...)²⁷

Mladem treba dati savjet:

- I neka te, sinko, naučin. Stari pošćer koji je bija pri tebe, bija je pametan. Kad je ovako liti žega, oli kad je zima vanka led oli kiša, ne bi on onda trka okoli dilit karte i pineze od penžjuni. Lipo bi se utira ovod u kužinu, igrali bismo nas dva briškulu, marendavali, pili, a svit je zna di će ga nač. U Šanta, di će bit? Narod bi dolazija ovod ispid ponistrice i stali bidu u filu ka ispid šaltera na banku oli na poštu. Svi su bili kuntenti jer nisu morali stat doma i predat oće li pošćer doć oli neće... Sad si mlad, zdrav, sad moš trkat, ali kad uvatiš godine i pamet, i ti ćeš tako činit.²⁸

Šanto se zna i ljutiti:

- Ča si onda dolazija, samo me zajebavat i jidit. Samo me štucigaješ, svaki zalogaj spize mora meni s tobom progorčat. Otac ti je bija dobar čovik, a ti si nikor i ništa. Sve jesi, samo čovik nisi.²⁹

*Redikul Splita prije Drugoga svjetskog rata, retardirana Đovanina Kokola, zauvijek je osvojila Smojino srce. Ona se pojavljuje u *Velom mistu*, a sjećanje na nju nalazimo i u *Dnevniku*:*

I u Firencu dočekala nas je kiša. Po crikvan su me vodili, kaživali mi grobe Mikelandžela, Makjavelija, Galileja, a ja san cilo vrime u Firencu mislija: bože moj, da mi je znat di je u ovoj gospodskoj Firenci grob naše Đovanine Kokole? Ovod je jadmica u mukan i krikovima izdahnula u fašističkom prežunu. Crni judi, crni ka gaštapani su je kadenan vezanu iz Splita odveli, tukli je kandžijan i na puntu smrti bacili je švoran. Umrła je bidna naša Koke sa slikon Splita u očima. Baš danas na Dan žena moga bi jon boket garifuli na grob odnit.³⁰

Kad Smoje malog čovjeka i kudi, ipak se u tonu osjeća blagonaklonost:

²⁶ Iz: *Staro momće Ben*, zbirka Libar Miljenka Smoje, str. 252.

²⁷ Iz: *Lude li države*, ibid. str. 195.

²⁸ Ibid. str. 195-196.

²⁹ Ibid. str. 194.

Sidili smo u dvor pod odrinon, vrata o kuće bila su otvorena i iz sobe čula se škripa posteje. A ona je jemala nike goste Njemce.

Uvatin je za ruku.

- Psss, muči!

Pristala me napadat i korit.

- Čuješ li, Franina?

- Ča jeman ćut?

- Njemci se jebajedu u tvoju posteju.

- Šporkaćunu! - skočila je na me.

Oči mi je tila iskopat.

Eto, tot smo. Njoj smeta moj nevini glagol, a ne smeta jon radnja označena tin glagolon koja se vrši u njezinu posteju.³¹

Likovi s punim imenom i prezimenom Smoji uglavnom služe da bi nekom izrekom, pitanjem i slično, omogućili širu društvenu kritiku ili dali povoda vlastitim solilokvijima:

Zapazija san jednu čudnu stvar. Kad sjednican SIV-a predsjedava drug Ubiparib, uvik ništo kreši, poskupi. Oli je drug Ubiparip zadužen samo za krešimente?³²

I oni katkad dobivaju udarce, ali treba naglasiti, udarce koji se od prijatelja dadu podnijeti:

A Škataretiko [tadašnji gradonačelnik Splita, V. P.] se po novinan ita sa renesanson i progreson Splita. Ka da smo sa Mediteranskin igran uvatili Boga za bradu?³³

Nezaobilazna *Ona*, uvijek djeluje kao kočničar njegove ljutnje i njegovih za socijalizam nepodesnih riječi (*nesrićo, somnambule, ća to govoriš, zatvorit će te u prežun...*). Glumac *Boris Dvornik* često ima ulogu "jebene stranke":

...Sve ća san ispriповидija je živa istina. Ako ne virujete meni, pitajte Borisa Dvornika... Je, je, znan, sad ćete vi reć "neš ti takega svidoka".

Ostali, bilo poznati ljudi, bilo ljudi koje je Smoje učinio dijelom svojih feljtona (fotograf *Feda*, gospođa *Branka*, vlasnice pasa iz susjedstva, *Paško...*), obično služe priči te ne postaju zaokruženi likovi.

Treću skupinu čine *komitetlije, direktori, gradonačelnici, sportski suci, ministri, mladomisnici, staromisnici, nadobudni turistički radnici, profesionalni drugovi*, poslije *profesionalna gospoda*; ali i običan čovjek, kad zatreba. Ova je skupina najčešće izvrgnuta ozbiljnom podsmijehu. Smoje ih najčešće ne spominje imenom; kao da želi reći: čemu ime kada svi koji dođu na određenu funkciju, gube ime i postaju *funkcioneri*. Ako mu je jednostavnije označiti ih imenom, daje im opća imena: najprije su bili *Jere i Mate*, zatim *drugovi Jere i Mate*, pa gospoda *Jere i Mate*. A on, Smoje, po njihovu velepoštovanom mišljenju, za sve vrijeme njihovih metamorfoza, piše "pizdarije".

³⁰ Iz: *Od Dantea do Dovanine*, Zbirka *Libar Miljenka Smoje*, str. 235.

³¹ Iz: *Grube šporke riči*, Zbirka *Dnevnik jednog penzionera*, str. 267.

³² Gojko Ubiparip bio je potpredsjednik jugoslavenske vlade.

³³ Iz: *Lip je Split iz Zagreba, a Zagreb iz Splita*, zbirka *Dnevnik jednog penzionera*, str. 96.

Katkad o “njima” piše s puno gorčine:

U jedne beogradske novine čitan kako jema bolesni drugovi koji u inostrane klinike gredu operirat i krajnike i sinuse. A niki čak vanka šumprešaju bore, rige na obrazima, da budu lipši i mlaji. (...)

Jedna drugarica ličila se tako puni deset miseci i trošak nije bija njanci petsto miljuni dinari. Ča je to pedeset milijuni na misec za jednu boju drugaricu?!

Ne znan koji su to drugovi, ali pretpostavljan da nisu školovani, pekari, monter; otprilike bi se dalo i naslutit kojemu soju našega samoupravnoga društva pripadaju.³⁴

O bratu, koji izigrava, zloupotrebljava drugoga brata:

Dogodilo se to u jednome malom mistu na otoku. Neću spominjat nikakva imena, niti otoka, da se od sramote cili otok ne profunda.

Partija je momak, a posli četrdeset godin vratija se starac. Čim mu je otac umra, partija je priko mora u daleku Jameriku radit i žgobavat da prirani mater i mlajega brata. (...)

Sve te godine bijedno živi u Americi, ali bratu novac stalno šalje. Mlađi brat, koji je ostao doma, stalno piše kako nema novaca, kako se teško živi, a u međuvremenu gradi novu, modernu kuću. Brat iz Amerike nakon četrdeset godina nenajavljeno dolazi u posjet i vidi kako je godinama bio varan. Nakon mjesec dana pozove bratovu obitelj na večeru te na kraju uzima riječ:

- Mili i dragi moji, s vašin dopušćenjem progovorija bi na rastanku samo par besid. (...)

- Pjunite sad na starega ludonju koji će umrit ka divac, a nije tija bit ni mučenik ni svetac. (...)

- I ja san rabota, rabota kako tovar i svaki van dolor šava da ne krepate od gladi, da vinograd i masline ustičete, da se kuća ne prosede, da se komin ne udune. (...)

- Nikad se nisan u četrdeset godišć nasmija, nikad nisan zaplaka. Smijat se nisan ima zašto, plakat nisan jema kad.

Zašto ste me tako privarili? Zašto ste mi kako vukodlaci krv ispili?

Sve ste mi žene vazeli, svu moju dicu ubili, samoga me na svitu ostavili. Prokleti bili!

I kamarjeri su zaplakali.

Partija je i nikad se za nj više ni čulo.

Dogodilo se to u jedno malo misto na otoku kojemu niti imena neću spomenit da se od žalosti i sramote ne profunda.³⁵

Ali on u “malom čovjeku” zna naći i ono smiješno, temeljeno na neshvaćanju. U *Posljednjem tangu u Splitu*, sluša susjedu koja svojoj prijateljici priča fabulu filma “Posljednji tango u Parizu”:

- On ti je niki dešperadun, bez alata i zanata, nikor i ništa i trevi ti on na ulicu niku malu ludastu šupjaču kojoj more bit i otac. I ča ćeš ti vidit, sestro moja, posli pet minuti on ti je bogami opali.

³⁴ Iz: *Muzuviri*, zbirka *Dnevnik jednog penzionera*, Zagreb, 1981., str. 286-287.

³⁵ Iz: *Profundaj se zemjo*, zbirka *Libar Miljenka Smoje*, str. 83-87.

Kad je u pravom raspoloženju, vidi Split kao nešto najljepše:

*Lipa li je Riva suncen obasjana, i pogled s nje na zeleni Marjan, i na konal, i na Šoltu, Brač... I trajekti koji su mi sinoć bili grubi ka visoki kašuni, sad su mi se produžili, prolipšali, postali elegantni. Kako to: cili Split mi je bija sinoć mračan, mižerjast, jadan, a sad mi je svital ka perspektiva. Najlipji na svitu! Jedini!*³⁷

Ali:

*Učinja san i đir do mula. Koji mračni grad! Riva mi se učinila ka grobje sa luminima. Je li to javna rasvjeta? I to Rive, izloga grada? Boje i lipše je bila osvitljena sa feralima u staro vrime. A gornji dil Rive vas je pod vodom. Pari jezero. Samo fali da patke po njemu plivadu.*³⁸

Pun je ljubavi prema onome što nestaje: *konoba*, u kojoj se pije dok se ne isprazni bačva, pa se nakon toga zatvara, do otvaranja sljedeće bačve:

I kad je moj dida onemoća, kad više nije izlazija na more, utira se u konobu i ja san mu tamo jist nosija. Nije iz konobe izlazija vengo samo na spavanje.

Nije tribalo nikad pitat di je. A bome di će bit? Eno ga s judiman. (...)

Zamotajen gomitul sira, a žena me gleda:

- A di ćeš to?

- Večeras gren malo s judiman!

Razumila je, pisla nije. (...)

Mala konoba, jušto može stat turanj i tri orjene bačve. Na uskome prostoru između bačav zaselo pet-šest judi, a uz kanelu gospodarica starica u crno, lipuška starica s bilin kosan i s oćalima na nosu. Kad čovik ulize u bilo koji lokal i vidi da je sve zauzeto, okrene se i gre ća. U konobu je drugovačije, u konobu se uvijek najde mista.

*- Naprid, judi, stvorit će se malo mista, stisnut ćemo se. Dok čejad nije bisna, kuća ne more biti tisna. (...)*³⁹

S manje ljubavi, ali s rezignacijom prihvaćanja neminovnog, opisuje bure, juga, lebićade, kišu, vrućine: oni ga ljute, čine mu "dišpete", kad se on obuče za kišu, izađe sunce, bura i jugo mu prodiru u kosti, oneraspoložavaju ga. U Zagrebu mrzi snijeg, u Splitu ga zaziva. A u Splitu su svi određeni vremenskim prilikama:

A zapravo jugo u Splitu nije samo vitar nego jedan značajni faktor u gradskom životu. Puno uticajni faktor. Kadikad najuticajniji.

*Puno falijemo ča nimamo študiju na temu jugo kroz splisku istoriju. Ko zna koliko bi stvari u Split bilo objašnjeno, koliko bi događaji, odluki, planov, zaključak - našlo svoje opravdanje.*⁴⁰

I konačno, najomraženija skupina njegovih "likova" su ustanove, poduzeća, država kao institucija: to su pravi neprijatelji. Država u kojoj nema kave, a kad je ima, košta 28

³⁷ Iz: *Lip je Split iz Zagreba, a Zagreb iz Splita*, zbirka *Dnevnik jednog penzionera*, str. 97.

³⁸ Ibid, str. 96.

³⁹ Iz: *S judiman u konobu*, zbirka *Libar Miljenka Smoje*, str. 71.

⁴⁰ Iz: *Ćakule na šentadi*, zbirka *Libar Miljenka Smoje*, str. 281.

- Oo, mogu mislit koji je to fini svit.

- Ne moš od dragosti,

- Bit će slakojustan pa je smanta besidan?

- Ma ča slakojustan? Nije njanci otvorija justa, nego samo za beštimat.

Progovorili nisu, nego se on izbeštima i onda su ti se, sestro moja, svukli goli golcati i on je vika ka vol, ona mukala ka krava, stenjali su, puvali, lajali ka pasi...

- Puno lipo, poučno, sad kad je počela skula mogli bidu profešuri u kino i dicu voditi.

- Čekaj malo, još nije ni počelo! I ča ćeš ti sad vidit? I kad je on učinija svoj posal, narika se i nalaja, trka je doma, a u kući mu leži mrtva žena na mizi.

- Misusovo sveto!

- E na mizu. Žile je pririzala!

- Ma kud je pri doznala?

- Ča doznala?

- To da je on iša s ton malon šupjačon.

- Ma nije doznala, kako će doznat kad se ona pri ubila. I ni se ni oladila, a on već s drugon.

I ča on sve nije toj svojoj mrtvoj ženi, nad mizon, izgovorija.

To je bilo, sestro, ježivo!

- I laživice i kurbetino i prasice i sve najgore.

- Onda je to lud čovik?

- Da lud! Stoposto lud! A najgore od svega je jopet da je sve to bila istina jer ona je jemala jubavnika. I on se onda sasta s tin jubavnikom ka s prijatejon i lipo su sidili, čakulali, pili.

- Ajme baši fondi! To bi sve tribalo polit petroljen i zapalit.

- U ča ćeš ti sad vidit, sestro moja? I dok žena leži na mizu, on bi svaki čas trknija do svoje šupjače i udri Jovo nanovo! I promisli: maslon jon je guzicu maza da mu popuzne.

- Nikad to nisan čula. Ajme beštij, ajme Sodome i Gomore! Di neće vrag cili svit odnit kad se maslo počelo i za to duperat?

- I onda u zanju, ča ćeš ti vidit, sestro moja? Posli ti pusti fatureti...

- Je li bar iša ženi na sprovod?

- Ma ke, ona je lažala na mizu.

- Onda koliko tamo držidu mrce bez ukopa. (...) ³⁶

U četvrtu skupinu "likova" spadaju u prvom redu voljeni *Split* i obožavani *Hajduk*. Tu su i Dalmacija, otoci, "mala mesta", vrijeme. On se s njima može svađati, psovati ih..., oni mu podvaljuju, ne ispunjaju njegova očekivanja. Ali on se s njima uvijek svađa kao sin, brat, otac - to su svađe koje se odmah zaboravljaju.

³⁶ Iz: *Posljednji tango u Splitu*, zbirka *Dalmatinska pisma*, Rijeka, 1976., str. 126-127.

dolara. U Džibutiju ista kava košta jedan dolar. Jebeš državu koja ti ne zna ukrast 27 dolara na kilo kave. A zna se i sprdat: ništa mu nije sveto. U *Tražin za noćas direktivu*, poziva prošlost u pomoć. *Ona uređuje njegovu radnu sobu:*

Z obidon eto ti je s nikin velikin crnjenin letkon, proglašon radnomu narodu. I počne mi čitat, deklamirat:

- Naše radnička klasa, svi mi koji smo svjesni socijalisti, nećemo za Novu godinu frajavat i opijati se. To ostavimo gnjiljoj, pokvarenoj gospodi, a mi naš krvavo zarađeni dinar, koji ćemo tako ušparat, dajmo za radničke sindikate, za radničke biblioteke! Gospoda neka se opijaju, a mi se, drugovi, kulturno i politički uzdižimo!

- Ča sad govoriš?

- A ništa.

- Oli se ne slažeš?

- Stoposto.

- Da znaš, i ti ćeš slušat direktivu!

- Nisan ni reka da neću.

- Neš jedno pisat, a drugo činit!

- Još bi ti to i naglas rekla?

- Dakle, skromna večera i samo kvarat vina.

Pri večere izaša san učinit đir po gradu i gleda kako narod arči, bacije, kupuje.

Nosidu se pršuti, tukci, damejane, prazniku se butige.

Gadilo mi se gledat. Nesriknji narod, nikor ne sluša direktivu. Frajaju sindikate, loču bibjoteke, arču skule i domove!

A ja san lipo već u deset uri bija u posteju, čita libar, razmišja, činija bilješke.

- Ča ti ovako fali? - pita ona.

- Ništa! Nego ko ti je da oni letak? Oli su ga vanka dilili?

- Ma ke. Našla san ga u jedan tvoj libar, ispa je kad san čistila prašinu.

- Nur, donesi mi ga jedan čas!

Tija san je ubit. Promislite, letak iz 1919. godine. (...)

Ja-lik odmah juri na ulicu i traži prijatelje.

Naša san moju klapu i pivali smo "Svanula zora" i "U divjaka luk i strila" i "Da nan živi, živi rad" i u podne doveli su me doma u komadiće. (...)⁴¹

Općina, koja siromašnom Vlaju ruši bespravno podignutu kuću iako mu nije u stanju osigurati ni jednu sobicu za cijelu obitelj. Ustanove koje te uvjeravaju da nisu propisi radi ljudi, nego ljudi radi propisa; u *Sve jemamo a ništa nimamo*, na svoj se način obračunava sa statistikama:

Minjan lipi konforni stan u Splitu za manji i slabiji u Riku, Maribor, oli Novi Sad, oli Niš, oli za stan u bilo koje misto samo da nisan u Split. Samo ča daje od Splita.

⁴¹ Iz: *Tražin za noćas direktivu*, zbirka *Dalmatinska pisma*, str. 277-278.

Neš ti takega mista! A fali mu šest za učinit pet! Nikad mu neću oprostiti da san ja puste godine, ma ča godine, cili svoj vik izgubija. I ništa to, nego ne mogu ni sebi oprostiti da san cili život proživija u zabludi da živem u najlipjemu, najšesnijemu, najnapridnijemu gradu na svitu. (...)

Slijedi nabranje komparativnih i ostalih prednosti Splita: od Dioklecijanove palače do rječice Jadro, od broja sunčanih dana do broja kulturnih ustanova. A onda zec izlazi iz šešira:

Sve jemamo, ništa nan ne fali, zapravo mislili smo da sve jemamo dok nije niki dan Savezni zavod za štatištku izaša sa svojin najnovijin podacima i dokaza nan da nimamo ništa.

Puno mu fala ča mi je oči otvorija, jer moga san i umrit i ne znat u koje gubavo misto živem. (...)⁴²

Megalomanska gradska uprava koja krade novac od samodoprinosu za dječje vrtiće i investira ga u *Potemkinova sela* Mediteranskih igara; pogrebno poduzeće koje za jedan siromaški pogreb traži iznos od nekoliko mjesečnih mirovina...

Ja-lik susreće poznanika koji je upravo ukopao umrlu majku i priča o cijenama pogreba:

- Trista pedeset ijad? Ma čekajte, ne mislin je balsamirat, ne mislin je stavjat u specijalne frižidere da bi mogla oživit do pesto godin. Tija bi najskromniji sprovod.

- Kud ćete skromnije od trista pedeset ijad?

Slijedi objašnjenje cijena - od sanduka do čavala, od jastuka do pokrova. I dalje:

- Rasvita u mrtvačnici četer ijad. Jednu noć bila je na ploču i četer ijad letrike. Pari mi se da su bili unutra još dvoje. I ča su unutra kovali, pekli kupali se, šumprešavali, ča su sve ta tri mrca tu noć činila da su 12 ijad letrike potrošili? A moja bidna stara sama četer ijade. (...)

I sad se, evo računajte, skupilo trista pedeset, trista šezdeset ijad.

- Fali van ovod samo telefon.

- Kako telefon? - čudi se čovik.

- Mogli su meknit još da je cilu cilcatu noć okolo telefonirala, zvala sve do svetoga Petra i udri još pedeset ijad za telefonske razgovore. (...)

Slijedi usporedba cijena pogreba s cijenama hotelskih usluga, putovanja u inozemstvo. Da bi *ja-lik* zaključio:

Omar san zapovidi ženi:

- Pazi, umren li ja pri tebe, smista vazmi trista pedeset ijad i ajde na Bled, u Rim, u Pariz, dikod hoćeš. Samo javi pogrebnom poduzeću: ti i ti leži mrtav u svome stanu. I biži!

Morat čedu me zakopat ako ne iz drugi razloga onda radi higijene. Sanitarna inšpekcija će jin zapovidit: morate ga zakopat. (...)⁴³

Socijalistička birokracija koja sputava, onemogućuje svaku privatnu inicijativu; nova vlast koja se prema malom čovjeku odnosi jednako ili gore od stare vlasti, vlast koja jednoumlje istjeruje drugoumljem...

⁴² Iz: *Sve jemamo, a ništa nimamo*, zbirka *Dalmatinska pisma*, str. 268-269.

⁴³ Iz: *Skupi čarter na drugi svit*, zbirka *Dalmatinska pisma*, 199-201.

Nova se vlast još nije ni uhodala, a već sliči na staru:

Ča se surove lupeščine tiče, čelnici bi mogli šuperat drugove rukovodioce.

Sad je eliminiran, škartan iz vlasti direktor Agencije za prestrukturiranje društvenog vlasništva.

Sad se o njemu piše ka o tajanstvenom čoviku o kojemu se malo zna.

Ali i to malo puno govori. Devizno je podrža pobjedničku stranku HDZ i ta mu se investicija puno lipo isplatila.

Postavljen je za ministra vanjski poslovi i u međunarodnim krugovima puno je brzo steka reputaciju. Svi su ga zvali "mister 10 posto". Čita san da je samo na jednoj transakciji zaradija pet milijuni dolari.

Ali nikor ni da zucne koliko je čovik uložija u HDZ.

A biznis je biznis. (...)

Nije naš hrvatski Sabor lud pa da raspravlja o tim škandalima. Točno pri godinu dan izbila je oružana pobuna kninskih i bukovičkih Srba. Posli 365 dan rat plamti od Drave do Jadrana.⁴⁴

Jedan se "pravovjerni" u prodavaonici u malom mistu žesti:

- Četnika, četnika mi dajte. Cili godišnji dohodak ću dat za napi se srpske krvi.

- Nisan ja pitomi Bodul, ja san Vlaj. Žestoka vlaška krv u meni vrije.

- Krvi jin se oču napit, krvi...

Nabrekle mu žile, pot mu se sa lica cidi.

Skupi se omar oko njega par momak, zajebanti i žeščidu ga:

- Jesi ti Jozo, junačina!

- Jesan, ne boj se.

- I ti bi kla?

Iskezi zube.

- Zubima za grčan.

Štufa me, zgadija mi se.

- Zaludu ti čekaš četnika u butigu. Eno ti ga tamo oko tvoga Drniša, Kijeva. Ča ga ne greš uvatit i oderat.⁴⁵

Šarko, kao najpoznatiji pas Dalmacije, zauzima ipak posebno mjesto u Smojinu ciklusu. On je i "dodavač" koji Smoji pomaže da se okomi na svakidašnjicu, ali i glavni lik: za njega je važno jelo - ne bilo koje - fjaka, seks, ne uvijek istim redosljedom. Šteta da ne pije alkohol - bio bi matrica za Dalmatinca.

Punta slavi. Emičina mala Bufi donila je na svit šestoro pasića.

Dan pri je nestala. Sakrila se u Veljkov vrtal, i to baš u Šarkovu kućicu. Nije morala tako zorno označit oca jer su svi znali da je to njegovo dilo. (...)

⁴⁴ Iz: *Judi i beštije*, Globus, Zagreb, 1993., str. 17.

⁴⁵ Iz: *Judi i beštije*, str. 15.

Bufi napušta svoje mlade samo par minuti kad ogladni i trkne do Emice. A Šarko čini fintu da je ne vidi. Nije mu više interesantna. Kad bi on plaća alimentaciju za svoju ducu, tribala bi mu dužina mesarnic!⁴⁶

Mačke mu jedu hranu, ali dalmatinska fjaka ga sprečava u akciji:

Korin ga: - Nisi Šarko za ništa! Ča ji ne potiraš? Priko glave ti skaču, a ti krepaješ! Očeš li da ja lajen i da ji tiran misto tebe?

Ajde čapi ji.

A e, dok se on ustane i protegne prve pa zanje noge, pa dok se počese pa polize jaja, maške bidu tri zdile ispraznile.⁴⁷ (...)

Šarko zna biti i nježan kad se to od njega najmanje očekuje:

Mala bila maškica osvane svako jutro na teraci na kušinu. Šarko se jutros ranije diga, lino se rastege i izaša na teracu.

Maškica savijena u klupko čvrsto spava.

Dolazi joj sve bliže, stane i gleda. Neće ni da zalaje da je ne probudi. Ona je otvorila oko. Vidila ga je i samo se okrenula na drugu stranu.⁴⁸

Kad se Šarko zaljubi (*Plebejac suva kurca, Pasje novelete*) Smoje je spreman učiniti sve da mu omogući konzumiranje ljubavi. Finim "gospojama" Šarka radi daje punu porciju bijesa:

Kad jin je kujican vrime jubavi, nosidu svoje jubimice na ruke, čuvaju ji, bdiu nad njima, samo jin fali puška pa da ka soldat prid kažoton stražare nad kujinin repon. I to san opazija - puno više bdiu nad njima nego nad svojin čerima! (...)

Zovedu se telefonima, ugovaradu puntamente samo za rasne pase. A to je već fašizam! Pošteni demokratski plebejski pas više ne more do malo piške doč! (...)

Jednoj finoj gospoji, koja jema Šarku dragu kaju, dava san nikidan pedeset maraka.

Dakako ne za se, jer ne bi se ja više upušća u te ludorije ni za ijadu maraka, nego da mi se Šarko malo zabavi. I promislite ne da. Ni čut!

A drag jon je Šarko. Fali ga kako je lip i pametan, pametnijega još u životu vidila nije.

Moš bit glup, nakazan, glavno da si rasni. Ne pali ni to kad ji uvjeravan da je Šarko rasni Bračanin.

Ni to ne priznaju.

Jeben nji i ti njihov prokleti rasizam.

Smoje uvijek govori o "malom čovjeku", koji je za njega jedini autentični veliki čovjek, pa makar on bio i - Šarko.

3.2.1. Mjesto u hrvatskoj književnosti

Proći će još vremena dok Smoje dobije vlastito mjesto u hrvatskoj književnosti. Kao što smo već vidjeli kod Carmiggelta, i u Nizozemskoj riječ *humorist* većini kritičara ili

⁴⁶ Iz: *Judi i beštije*, str. 15.

⁴⁷ Ibid, str. 10.

⁴⁸ Ibid.

teoretičara književnosti zvuči kao psovka u hramu. U eseju *Humor u književnosti (Humor in literatuur)*, jedan od najvećih nizozemskih književnika dvadesetog stoljeća, Simon Vestdijk, osvrćući se na ukorijenjena mišljenja kaže da je (izgleda) "komično dodijeljeno nekoj manjevrijednoj Muzi, "lako" Muzi, o toj se Muzi radije ne govori, na isti način kao što se nerado govori i o lakim ženama"⁴⁹. On ovome dodaje da je to pojava koja nije strana nijednoj zemlji. J. Greshoff govori o "domovinskoj zabludi (...) da je smijeh, dobro proučen i konačno definiran: [a sigurno i] neprobavljiv, sve osim elegantan i sasvim sigurno neknjiževan."

Pa ipak, i o Smoji smo zabilježili nekoliko stidljivih pokušaja.

Prvi se je na Smojinim radovima okušao Igor Mandić. Iako se Mandić već u drugom pasusu predgovora *Dalmatinskim pismima*, pomalo preplašeno ograđuje od Smojina opusa, ipak u daljnjem tekstu ne preza od pohvala:

*Tako je stvorena ova psihosocijalna analitička kronika "splitskog načina života", koja u svojim najboljim izdancima s pravom staje u red značajne dalmatinske humorističke literature. Da se razumijemo: ovdje ne promičem Miljenka Smoju u književnika klasičnoga kalibra, ali ne mogu zaobići ni činjenicu da je danas gotovo besmisleno uopće praviti distinkcije između novinarstva i literature. Već i najortodoksni pisci s pomnjom prihvaćaju svaku šansu vlastitu publicitetu, shvaćajući da izvan masovnih medija ostaju u izolaciji koja je beznadna.*⁵⁰

U daljnjem tekstu Mandić zaboravlja svoje ograde s početka teksta:

Isipavajući svijet oko sebe na sve strane, on je dotaknuo čitavu jednu klavijaturu osjećaja, boja i mirisa Juga, tako da rezultati njegova pisanja sada zvuče kao dobro komponirani šlager, sada kao najstarija rugalica, sada kao kakofonijska podmetaljka. (...)

Zato mirne savjesti tvrdim da Smojina "Dalmatinska pisma" već sada stoje kao literarno svjedočanstvo o jadranskoj, gradskoj kulturi našega vremena... (...)

Do sada ovdje ne pravim pedantnu klasifikaciju, dovoljno je kazati, da se tu radi o značajkama kojima se taj mentalitet od starine diči, ističući njima svoju posebnost. To je trojstvo: FJAKA-VINO-RIBA... (...)

Smoje glorificira ovo trojstvo, time što se najčešće navraća na sve njegove emanacije u svakidašnjem životu. (...)

*Jer, dok razrađuje svojevrsnu socijalnu patologiju naših suvremenih odnosa - u gradu i u malim primorskim i otočkim mjestima - on vrlo točno uviđa mnoge njihove razorne i negativne moralne karakteristike. On vidi degradaciju morala, on zapaža apatiju omladine, on ismjehuje nove građanske manire, on zna za nezahvalnost, profiterstvo, podmuklost, on vidi znake etičkog nazadovanja i procvata suvremene snobovštine ... itd.*⁵¹

Zdravko Krstanović, pogovarač *Libru Miljenka Smoje*, u kratkom tekstu *Smojin libar*, odmah na početku tvrdi:

⁴⁹ Simon Vestdijk: *Esseys in duodecimo*, u *Humor in de literatuur*, Amsterdam, 1951., str. 172-175.

⁵⁰ Igor Mandić: *Miljenko Smoje kao kroničar i kritičar "splitskog načina života"* u: Miljenko Smoje: *Dalmatinska pisma*, Centar za društvenu i uslužnu djelatnost mladih, Rijeka, 1976., str. 5-10.

⁵¹ Igor Mandić u: *Dalmatinska pisma*, str. 5-10

Smoje je u svijesti golema auditorija nezamjenjivi glas Dioklecijanova grada, njegov minuciozni i predani kritičar i anatom, meštar koji ustrajno razotkriva osobine jednog mentaliteta, osvajajući osebnim humorom, ali i gorkom, nepotkupljivom kritičkom rečenicom. (...)

...Zboreći čitkim i prisnim jezikom, Smoje prodire dublje, ni vjerodostojnost ni aktualnost ne sprečavaju ga da zađe ispod epiderme, u znatnom dijelu tekstova, uostalom, on se posve prepušta svom imaginativnom letu, a činjenice i aktualne situacije tek su mu povod ili čak izostaju. Ovdje posebno treba istaknuti da je ludički element jedan od ključnih u njegovu pisanju. (...)

On odvažno ruši rasporede koji su (samo prividno) normalni, oneobičava, očučuje, dovodi stvari u nove odnose, "uveličava", "pretjeruje" i "iskrivljuje" da bi se jasnije vidjelo. (...)

Temeljna je vrijednost svih značajnijih Smojinih tekstova - od kozerije do scenarija - konkretna riječ, oslobođena i djelotvorna, riječ kojoj je strana verbalistička prašina.⁵²

Marijana Knežić u svom diplomskom radu *Stilska analiza djela Miljenka Smoje* uočava vrijednost Smojina načina pisanja, njegova odnosa prema jeziku, koji on djelomično sam kreira, te ga citira:

Ja ti stari jezik znan, dobro znan Marulićev jezik, ali to nije jezik na kojemu ja govorin i na kojemu bi moga pisat. Ima ji koji tako pišu, ali ja to zoven lešinan, mumijan od rečenica.⁵³

Ista autorica ukazuje i na neka Smojina ponavljanja, odnosno stavljanje istih riječi u usta različitim likovima. U *Velom mistu* gradonačelnik Vice sjeća se svog prvog snijega (koji u tom trenutku ponovo pada) pa dodaje:

Sve isto, prijateju, nego kako objasniti da sam u jednom trenutku, gledajući kroz prozor, ti bili snig, sagleda čitav svoj zatvoreni životni krug, krug zatvoren snigom.⁵⁴

U Libru Miljenka Smoje (Feljtoni, Zatvoren krug snigom), govori Smojin ja-lik:

Ča ću jon sad počet objašnjavat da san u jednome trenutku, gledajući kroz ponistru ti bili snig, sagleda cili svoj zatvoreni životni krug.

Knežićeva upozorava i na Đovaninu Kokolu, koja se pojavljuje u raznim tekstovima (opet *Velo misto* i *Libar*) te na neke detalje, gotovo istovjetne u *Hajdučkoj legendi* i *Velom mistu*.⁵⁵

Ona zatim punu pažnju posvećuje funkciji *vulgarizama* u Smojinim tekstovima, a osvrće se i na upotrebu *sinonima*, *metaforike*, *antiteze*, *gomilanja*, *glasovne metafore* ("riječi povezane zvukom").

Zdravko Zima u svojevrsnu nekrologu *Ča smo na onon svitu* kaže:

Koliko zvuči kao fraza tvrdnja da je sa Smojinim odlaskom pokopan mitski Spljet, toliko je izvjesno da će ga budući naraštaji, makar ponikli u Dalmaciji, jedva moći razumjeti. Ne samo zbog kompjutora, kloniranih Kroata i crveno-bijelo-plavih kravata, nego i zbog

⁵² Zdravko Krstanović u: *Smojin libar* u *Libar Miljenka Smoje*, Split, 1981, str. 355-357.

⁵³ Marijana Knežić u: *Stilska analiza djela Miljenka Smoje*, Zagreb, 2001., str. 5.

⁵⁴ *Kronika Veloga mista II*, Split, 1987., str. 9, i *Libar Miljenka Smoje*, str. 186.

⁵⁵ *Ibid*, str. 101, i *Hajdučka legenda*, Split, 1971., str. 73.

jezika, zbog lokalnih fraza, ideolekta i idioma, kao jedne od najvećih vrijednosti Smojine polustoljetne kronike. Danas kada se jezik iznova sterilizira s onom vrstom zatucanosti u kojoj nam rijetko tko može parirati, njegov muzejski rječnik, baštinjen od šukunbaba i šukundjedova, nosi sa sobom ljepotu tijesnih kala i nekoć idiličnih vala.⁵⁶

Citirani su autori Smojine radove ipak osvjetlili s više strana.

Dodajmo ovome i Smojino neljubljenje "posuđivanja od naroda". Radi se o šalama i anegdotama koje se već "stoljećima" koriste ili pričaju u Dalmaciji. U jednom *Dnevniku* Smojin ja-lik promatra turiste koji se iskrcavaju iz aviona:

...a na kraju, iza svih jedna mala cotava Engležiina. Da san znaingleški, bija bi je pošatišit: "Ne tuži, mala moja. Ko nije opalija cotu ne zna što je lipa piška."

U *Malom mistu* svećenik probuđen bukom pijanih sumještana daklamira:

I kad me Gospodin bude na strašnome sudu pita: di su ti ovce, pastiru, odgovorit ću mu: Gospodine, oprosti, koze i jarce si mi da, koze i jarce ti i vraćan!

Ne može se odreći da Smoje na ovaj način dio "narodne slave" upisuje na svoj konto. Ali on na ovaj način brine i da dio narodnog usmenog humora ostane sačuvan. Jer, u to se lako uvjeriti: današnje mlađe generacije radije pamte šale s televizije, nego iz usmene predaje rodnoga mjesta.

4.1.1. Carmiggelt

Ako bismo jednom rečenicom htjeli definirati jezik kojim Carmiggelt piše, rekli bismo da je njegov jezik standardni nizozemski (ABN - standardni nizozemski jezik). Ali kao i svaki pisac koji živi u određenom vremenu i prostoru, želi li ostati životan, ne može izbjeći jezične značajke svojstvene tom vremenu i prostoru. Kao dobar poznavatelj materinskog jezika, kako povijesnog, tako i modernog, kako jezičnog fona, tako i morfologije, kako jezičnog standarda, tako i devijacija prouzročenih društvenim položajem ili geografskim podnebljem, Carmiggelt se u stvaranju ili tipiziranju atmosfere služi i nestandardnim jezičnim sredstvima. Ta su sredstva vrlo različita, ali uvijek služe točno određenoj svrsi: humoru, slikovitosti situacije, tipiziranju likova, označavanju gnjeva ili odahnuća.

Carmiggelt četrdesetak godina piše svoje *Kronkele*: nepromjenljiva datost *Kronkela* je njegova duljina: oko 700 riječi. Iako u njegovim zbirkama nalazimo i dulje crtice, koje ponekad naginju pripovijetci, ipak je njegov književni stil određen mogućnošću izražavanja u tih 700 riječi. Zanimljivo bi bilo pratiti razvoj *Kronkela* iz godine u godinu. Ali to ne spada u ciljeve ovoga rada, pa ćemo se poslužiti konstatacijom (koju nećemo dalje dokazivati), da Carmiggelt tijekom godina koje prolaze, u 700 riječi smješta sve više sadržaja. To postiže na način da sve češće sadržaj jedne rečenice sublimira u jednu ili dvije riječi.

Sredstva koja mu stoje na raspolaganju su raznolika, ali najčešće se služi *prenesenim značenjem (metaforom)* i osobnim izborom (neuobičajene) riječi. Njegova metafora je sugestivna, originalna i asocijativna. Parodijsko obilježje autor često postiže prividom heterogenosti objekta i slike. Bilo da se radi o metafori u užem smislu ili usporedbi, on gotovo uvijek postiže željeni efekt na osnovi prividno male sličnosti i prividno velike razlike.

⁵⁶ Zima, Zdravko, *Ča smo na onen svitu*, u: *Lettre Internationale*, str. 114.

Ili kako kaže C. de Ruiter, (...) *asocijacije su razigrane, osjećajne, gotovo ih je nemoguće pojasniti (obrazložiti):*

Na odgoj gledam kao na posebnu spretnost, tipičnu za školske odgojitelje i internatske časne sestre. Onaj tko voli, nije ništa u stanju i u najbolju ruku shvaća da djeca svoje roditelje polako, ali sigurno jedu - to je jedna vrsta od neba željenog kanibalizma, pri kojemu jelci i jela podjednako uživaju (Over het proza van Carmiggelt, str. 62)

Pogledajmo još nekoliko primjera:

- *U krčmi razgovaraju neusiljenim, pripovjednim tonom, koji biva probuđen čašicom.* (Od neke koristi, Kroeglopen, 1962)

- (...) *i pri tome se nije pojavila ni jedna lijepa riječ na njegovu preuranjenom grobnom kamenu.* (Ibid.)

- *Njegov doprinos razmjeni mišljenja je bez daljnje diskusije pohranjen u zapisnik.* (Ibid.)

- (...) *lomni bijeli patuljak u paradi profesionalnih prolaznika...* (Notu niže II, Između dvije stolice, 1962)

- ...*vozač je imao nešto triumfirajuće u načinu kojim se uzdigao u svoj cestovni zamak.* (Ibid.)

- *Izazov koji stvara sirenski zov tog predmeta s intrigirajućom dugmadi toliko je jak da on u prolazu glavu okreće na drugu stranu kako bi mogao ostati gospodar svojih poriva.* (Djed, Zdravo djede, 1962)

- *Još uvijek hodajući kao početnički klizač na ledu, koji se neprestano hrve s padom koji je neizbježan, on se odbalansira donde i počinje okretati stranice.* U reklami u boji, *jedan gospodin kojem ne bih rado posudio deset guldena, preoduševljeno jede tanjur juhe.* (Ibid.)

Listajući *Paris Match*, petogodišnji dječak pozdravlja fotografije ne praveći društvenu razliku među fotografiranim likovima. Carmiggelt ih opisuje:

- *Jedan divlji junak uličnih nereda u Africi, kojemu netko štapom stolari po glavi.*

- *Jedna zastrašujuća, bogata dama, koja se ženi jednim zastrašujućim, siromašnim čovjekom.*

- *Jedan kongoanski vođa koji je pao u nemilost, pa ga njegov očaravajući narod odvlači u konopcima kao da je kraljevski tigar.*

A onda sumira:

- *On još nema ni jedne jedine predrasude i doživljava ih jednako dragim kao i kuniće u svojoj slikovnici ili obučene lutke dječaka u izlogu "Peek i Cloppenburga" (robna kuća, V.P.) koje on na svojim jutarnjim šetnjama također srdačno pozdravlja jer ih doživljava kao ljubezne, iako ponešto tihe prijatelje.*

Ali, to će proći, bojim se. (Djed, Zdravo, djede, 1962.)

Drugi način kojim postiže pojačane efekte je pretjerivanje:

Na najglasnijoj obući, koja je ikad nošena, išao je grmeći od unutarnjih eksplozija kroz središnji prolaz među redovima, a onda duž prednje strane pozornice (...) da bi se nešto kasnije na svojoj đavolskoj obući ponovno ušuljao u dvoranu. (U publici I, Između dvije stolice, 1962.)

Osjetih nešto u pregibu koljena, izgubih ravnotežu i obruših se kao olovo u krilo jedne lomne damice, koja u shvatljivoj konfuziji, šalicu čaja i tanjurić za kolače istrusi na zemlju uz nasilje zvukova. (...)

Kako je, po mojoj osobi zdrobljena ženica, cijeli sadržaj šalice izlila preko svog omotača, odmah je počeh naprasno ispirati. (Među Britancima, Između dvije stolice, 1962.)

Carmiggelt se rado služi i litotama da bi pojačao dojam suprotnosti.

Ne bez snage (u značenju "s puno snage") počeh se probijati prema natrag. (Neveliki promašaji III, Između dvije stolice, 1962.)

Na gostioničara to nije ostavilo osobit dojam (u značenju "nije bio ni najmanje impresioniran"). (Ukusni kruh, Od kavane do kavane, 1962.)

Gdjekad se posluži i istodobnom upotrebom doslovnog i prenesenog značenja riječi: (Pjeva se jedna engleska pjesma o djevojci u barci):

Čitava četiri kupleta ostala je pod gotovo neizmjenjenim okolnostima u tom plovilu, koje je nakon toga potonulo u zaglušnom aplauzu. (Među Britancima, Između dvije stolice, 1962.)

Kad je konačno sve pokupila - torbicu, šal, kišobran - zvono me pogodilo, u pola stubišta, i to po četvrti put, ravno među lopatice. (Mraz, Markiranje, 1956.)

C. de Ruitter, koji je podvukao najveći broj ovih primjera, kao i mnoge druge primjere Carmiggeltova igranja jezikom, tvrdi u poglavlju o upotrebi jezika:

Sigurno je da Carmiggelt više - a po mom mišljenju i snažnije - postiže izborom postojećih riječi i idioma, koje slaže na poseban (ponajčešće manje uobičajen) način, nego stvaranjem novih riječi i idioma. (...) Tek onda kada čitalac prihvaća autorove asocijacije - u prvom redu utemeljene na osjećaju - Carmiggeltovo korištenje jezičnih mogućnosti dolazi do punog izražaja.⁵⁷

4.1.2. Smoje

Intrigantno je upitati se koliko bi od Smoje ostalo da je pisao "književnim jezikom": premda njegovo djelo treba ponajprije promatrati kao kroniku, iako sadržaji njegovih *Dnevnika*, pisani antiintelektualno, često tjeraju na intelektualne napore, a humor i satira često stoje izvan ili pored jezika, "prevođenje" njegovih radova na standardni jezik, bilo bi nasilje koje bi rezultiralo golemom štetom.

Kojim jezikom piše Smoje? Dalmatinskim? Srednjodalmatinskim? Otočkim? Splitskim? Velikovoškim? Seoskim? Urbanim? Devetnaestostoljetnim ili dvadesetostoljetnim? Odgovor na sva ta pitanja glasi, istodobno, da i ne. Smoje rabi i riječi koje "iz prve" ne upotrebljava ni Dubrovčanin ni Splitsčanin, ni Korčulanin ni Zadranin - pa ipak ih svi razumiju. A što je "najgore", taj je isti jezik za TV-prikazivanja *Malog i Velog mista* praznio ulice Zagreba i Beograda, Sarajeva i Cetinja, Karlovca i Niša. Ako tome dodamo da (najmanje) polovica TV-gledatelja do tog momenta nikada nije čula "dalmatinski" uživo, shvatit ćemo - premda ne racionalno - da Smojin jezik, odnosno Smojin tekst, posjeduje nešto što ga čini nadlokalmnim, nadregionalnim, pa čak i nadnacionalnim.

⁵⁷ *Over het proza van Carmiggelt*, str. 73.

Smoje je od prvog spisateljskog dana krenuo svojim putem. Poznao je i Marulića i Uvodića. Određene sličnosti između Uvodića i Smoje postoje - ali ni više ni manje od sličnosti između npr. Krleže i Vojnovića ili Nazora i Balote. Jer leksik i gramatika su samo dogovoreni oblici kojima jedni drugima olakšavamo sporazumijevanje.

Prema Marijani Knežić Smoje piše splitskom čakavštinom dvadesetog stoljeća. Knežićeva osjeća da je taj pojam ipak premalo definiran, pa pokušava dokučiti što je to "splitska čakavština".

*Kad bi se bavili čakavštinom, hrvatski dijalektolozi bavili su se gotovo isključivo dijalektom sela. Gradovi predstavljaju područje povezano s mnogim teškoćama. Tko bi u Splitu mogao reprezentirati dijalekt toga grada? Obrazovana ili neobrazovana osoba, radnik ili činovnik? Uz to, stanje na terenu se vrlo brzo mijenja, autohtoni govori izumiru i ustupaju mjesto križancima standardnog dijalekta. (...)*⁵⁸

Ista autorica dalje navodi:

Po navodima V. Rabadana (Rabadan, V: Ivan Kovačić Ivko i njegov libar "Smij i suze starega Splita"), ugledan hrvatski dijalektolog akademik Mate Hraste govorio je kako u svojim istraživanjima izbjegava Split, jer je previše hibridan. (...)

Taj akademikov sud zvuči nam poznato. Lutajući ljeta 1970. s tada već postarijim profesorom korčulanskim selima, uočili smo njegovo nesvjesno stremljenje da izbriše akcenatsku razliku između srednje i južne Dalmacije. Ta granica (po našem mišljenju) prolazi između Visa i Lastova, Hvara i Korčule/Pelješca te završava negdje oko Neuma. Sjeverno od te crte govori se "čistija" čakavština, dok je na južnoj strani uočljiv utjecaj dubrovačke štokavštine. Hraste je u Splitu očito uočio utjecaj njegova štokavskog zaleda kao i višestoljetne utjecaje talijanskog jezika.

Proučavajući splitski govor u sedamdesetim godinama dvadesetog stoljeća, Thomas Magner u članku *Zapažanja o današnjem splitskom govoru* kaže:

Služeći se tradicionalnom terminologijom, možemo reći da je splitski dijalekt čakavski. Ono što ga čini različitim od ostalih dijalekata jest činjenica da je to dominantan govor velikog grada koji je stoljećima bio pod različitim utjecajima.

*Dijalekatska situacija u Splitu je tzv. diglosija. Tipični Splićanin služi se dvostrukim oblikom govora: standardnim hrvatskim u službenim prilikama i čakavskim dijalektom u neslužbenim situacijama. Prirodno je stoga da ta dva dijalekta utječu jedan na drugi. (...)*⁵⁹

Ali zašto je Smoje "pobjegao" u splitsku čakavštinu i da li se radi o bijegu ili čemu drugom? Direktni odgovor na to pitanje nismo uspjeli pronaći, pa možemo samo nagađati. Iz njegovih mlađih novinarskih dana ostalo je dosta štokavskih članaka, pa znamo da je dobro vladao štokavskim dijalektom. Uostalom, i čitavo obrazovanje (s)tekao je (pisano) na službenoj hrvatskoj štokavštini. Je li izražavanje na čakavštini bila samo ljubav prema njoj, ljubav prema jeziku kojim su govorili njegovi (neobrazovani) roditelji, koji su mu omogućili školovanje, i susjedi iz Veloga varoša, ili je to posljedica njegove pobune prema "građanskom" dijelu Splita? U njegovim radovima nismo uspjeli pronaći indicije koje bi potkrepljivale jednu od tih tvrdnji. Naprotiv: nekoliko u njegovim djelima s ljubavlju

⁵⁸ *Stilska analiza djela Miljenka Smoje*, str. 3.

⁵⁹ *Ibid.*

opisanih likova pripada "gospodskom" Splitu i govori "čistom" štokavštinom ("dotur" Vice, stari "profešur" - obojica u *Velom mistu*).

Radi li se onda o pobuni protiv štokavske srednje Hrvatske, koja je, uz dobrovoljno pristajanje ostalih (čakavaca i kajkavaca), nametnula svoju verziju hrvatskog jezika? Ova nam se pretpostavka ne čini nerealnom. Smoje je uvijek naglašavao da govori "rvaski" - ova se riječ provlači kroz sve njegove tekstove. Nije nam uspjelo pronaći ni "srpsko-hrvatski" ili "hrvatsko-srpski" (kad govori o svom jeziku) usprkos raznim jezičnim modama koje gotovo sedamdeset godina hujaju kraljevskom i socijalističkom Dalmacijom i Hrvatskom.

Vrlo je moguće da Aleksandar Flaker u članku *Dijalekt kao osporavanje* ima pravo kad implicitno tvrdi da je pisanje dijalektom (čakavskim i kajkavskim) zapravo pobuna, osporavanje primata štokavskom dijalektu kao "jedinom i primarnom" hrvatskom jeziku-dijalektu. Spomenuti članak počinje objašnjenjima/konstatacijama, koje se nakon nekoliko rečenica pretvaraju u lamento:

Izbor novoštokavskog govora kao temelja hrvatskom književnom jeziku u vrijeme narodnog preporoda te njegova kasnija standardizacija odredili su bez sumnje tijekomovije hrvatske književnosti: Jednom učinjen izbor povezao je nacionalnu književnost djelomice s tradicijama hrvatske renesanse i baroka u Dubrovniku, ali ju je još više orijentirao na tradiciju usmene književnosti, hrvatske i srpske, dopuštajući literarni oslonac na pučke govore samo određenih hrvatskih štokavskih regija. Ovaj je izbor, međutim, ogradio hrvatsku književnost od njezinih drugih bogatih tradicija i jezičnih izvora, ponajprije od sjevernohrvatske kajkavske književnosti i od čakavske književne tradicije u Primorju i Dalmaciji.⁶⁰

Flaker se dalje osvrće na neke neuspjele štokavizacije čakavskih izvornih motiva (Ivan Mažuranić: *Pozdrav Vinodolu*), a onda ponovno neuviđeno iznosi svoje mišljenje:

(...) Nastajanje tipično hrvatskih prozних oblika, kao što su "hajdučko-turska novela" ili "krajiška crtica", ne možemo tumačiti samo nacionalnom funkcionalnošću prve ili socijalnom problematičnošću druge. Neodoljivi zov kanoniziranih štokavskih regija također je sudjelovao u genezi tih proznih tipova. Od Lavoslava Vukelića ili Bude Budisavljevića preko Dinka Šimunovića od naših suvremenika ide cijela jedna linija hrvatske proze, često oslonjena na dinarski splet, a "rođeni" štokavci igraju u njoj golemu ulogu, obogaćujući sve intenzivnije svoj leksik obiljem sve novijih sinonima "kurlanske", ruralne provenijencije, zapravo regionalizama, koji uvijek iznova nalaze svoje opravdanje, jer se prirodno uklapaju u štokavsku osnovicu hrvatskog književnog jezika. Upravo u tome smislu možemo potpuno shvatiti Krležinu zajedljivu ironiju na način "profesionalnih štokavaca", što ju je s pravom mogao izreći pisac koji je hrvatsku suvremenu prozu izgradio polazeći od već urbanizirane intelektualne štokavštine ne libeći se ni dijalekata ni dijalektizama.

Sjedne strane sentimentalna ilirska Arkadija hrvatske literature, upotpunjena pogledima u Bosnu i njezinim junačkim otporom ili nizom proznih "krajišnika" ili vraćanjem, kasnije, goparskom Vojnovićevom Dubrovniku, s druge strane muk primorskog težaka i potomka zagorskih kmetova. (...)⁶¹

⁶⁰ A. Flaker, *Stilske formacije*, Zagreb, 1976., str. 327.

⁶¹ A. Flaker: *Dijalekt kao osporavanje u Stilske formacije*, str. 329.

Navodeći pokušaje vraćanja dijalektu u posljednjem stoljeću drugog milenija, Flaker navodi napore koje u tom smjeru čine Domjanić, Nazor, Ujević, Krleža... da bi na kraju ipak iznio poraznu dijalekatsku sudbinu:

Stalno pritiskivan jezičnim čistuncima koji tvrde kako se književni jezik temelji na djelima "dobrih pisaca", pa prema tome, slijedimo li tu "lingvističku" logiku, dijalekatski pisci ili ne mogu biti dobri pisci ili čine zasebni rezervat u kojemu vrijede druga pravila ponašanja, stalno dakle guran na književnu periferiju, dijalekt je između dva rata u teškoj socijalnoj borbi izborio pravo da zavlada dijelom ruralne poezije.

U urbanoj prozi njemu je dopušteno da se pojavi u dijalogu, ili da i nadalje ostane u subliteraturi jednoga "Libra Marka Uvodića" ili televizijskog humora "Našega malog mista" i Božićeva "Čovika i po". (...)»⁶²

Indikativno je da od tri u citatu spomenuta djela, iako sva tri pripadaju "subliteraturi", dva ipak imaju autora, dok treće egzistira samo kao "televizijski humor". Možda ova primjedba čini nepravdu Flakeru: moguće je da on nije znao da je scenarij za *Malo misto* nastao na temelju već napisane kronike-romana. Danas, četvrt stoljeća nakon nastanka njegova teksta, bilo bi prelaklo osuđivati ga: Flaker je ipak samo slijedio tadašnje književno-teorijske norme o literaturi i subliteraturi.

S druge pak strane moramo biti vrlo zadovoljni ovim Flakerovim člankom, jer je u momentu nastanka još poprilično heretičan ipak pokazao da pojedini hrvatski književno-jezični stručnjaci ipak gledaju dalje nego njihovi "pravovjerni" prethodnici. On to dokazuje i posljednjom rečenicom članka:

(...) Očito je danas već da za razvitak hrvatske književnosti nije toliko važno koliko ćemo mi novih dijalekatskih rezervata osnivati i njegovati naše suvremenom civilizacijom ugrožene dijalekte kao rijetke primjerke naše predilirske faune i flore, već koliko i kako će brzo padati barijere koje dijele literaturu od sublitterature, jezik od sub-jezika... (...)»⁶³

Vrlo je moguće - posebno poznavajući dalmatinski "dišpet", koji je Smoji bio sve samo ne stran - da je na pisanje čakavštinom utjecao osjećaj prikraćenosti koji se može osjetiti pri pomisli da si prisiljen govoriti/pisati/slušati neki tuđi jezik/dijalekt i pri tome ga još moraš nazivati svojim.

U *Velom mistu* (pisanom u sedamdesetim godinama dvadesetog stoljeća, nedugo poslije gušenja Hrvatskog proljeća) Smoje bilježi:

Naše oduševljenje za braću Srbe reste toliko da smo jin počeli prihvaćat i jezik. Neš ti stranoga jezika! Isti je ka i naš, samo ča oni udru "e" di je naše "i". U nas je bilo mliko, u nji je belo mleko. Oni jemadu decu, a mi dicu. Ali jema naših ljudi koji su još konzekventniji od Srbi, pa tuču "e" na svako "i" i od pizd postali su pezde.»⁶⁴

Je li ovo bio Smojin način protestiranja protiv internacionalizma (ili "jugoslavizama"), koji se u tim godinama osjećao (ali ne samo u hrvatskom zraku), možemo i opet samo nagađati.

⁶² Ibid, str. 335.

⁶³ A. Flaker str. 336.

⁶⁴ *Kronika Veloga mista, prvi dil - V.P.*

Kao što smo već rekli, Marijana Knežić tvrdi da Smoje piše “splitskom varijantom čakavštine”. Ovo nam se čini i točnim i netočnim. Točno je u svakom slučaju da Split govori vlastitom verzijom čakavštine; ona je stoljećima bila izvrgnuta pritisku (venecijanskog) talijanskog, vlaške štokavštine, bodulske čakavštine, ilirske štokavštine... Svi ti utjecaji smjenjivali su se, slijedili jedni druge, ili su pak sinkrono vršili pritiske na splitski jezik. Split se je ponekad otvarao, ponekad zatvarao, bilo to kao cjelina ili u dijelovima. U različitim se razdobljima događalo da žitelji raznih dijelova grada međusobno nisu izravno komunicirali te su tako nastajali splitski subjezici. Kojim od tih subjezika piše Smoje?

Usudili bismo se ustvrditi da Smoje zapravo *stvara vlastiti substandard*. Iako se temelj njegova pisanog jezika nalazi na asfaltu između Kopilice (sjeverno predgrađe) i Rive, te marjanskih padina i Žnjana (istočno predgrađe), ipak moramo ustvrditi da se u tom (Smojinom) jeziku nalazi mnogo riječi koje žitelji tog omeđenog (splitskog) prostora možda razumiju, ali ih sami ne rabe. Tomu je nekoliko razloga: kao prvo moramo navesti Smojinu sklonost (velovaroškim) arhaizmima koje (novi) suvremeni Splitsanin (čak i druge generacije) jednostavno ne zna, jer najveći dio današnjih Velovarošana govori jezikom podstanara, koji dolaze ili s brda ili s otoka; drugi razlog treba tražiti u Smojinim čestim boravcima na otocima, naročito Braču, te ostalim *malim mistima* duž obale, posebice Pisku, kao i njegovo uočavanje komičnog u (iskrivljenim) talijanskim riječima koje je, usput rečeno, socijalistička osnovna i srednja škola bila protjerala u ilegalu te su brzo zaboravljane.

Sada ćemo ove tvrdnje pokušati potkrijepiti primjerima. Po našem mišljenju Smojin “neknjiževni” vokabular možemo podijeliti u pet skupina:⁶⁵

- skupina “baštardih” riječi, koje se katkad u ponešto izmjenjenom obliku, susreću i u (nekim) drugim dijelovima Hrvatske kao: *botilja* (u unutrašnjosti *butelja*), *bira*, *befel*, *fila*, *fibra*, *konat*, *laštik*, *livorver*, *kušin*, *kvadar*, *oćalinko*, *oćorit*, *meštar*, *pinezi*, *rebatinke*, *skaline*, *spiza*, *šoldi*, *timbar*, *šporak*, *ušenak*, *vala*, *žbir*... Ovim riječima nisu potrebna dodatna objašnjenja;

- skupina koja je, zahvaljujući Smoji, ali i nekim drugim autorima, ušla u štokavski rječnik hrvatskog jezika. Pretpostavljamo da će se na ovu tvrdnju jezičnim čistuncima dignuti kosa na glavi, ali mi samo želimo reći da ih (gotovo) svaki Hrvat razumije: *arivat*, *balanca*, *beštimat*, *bokun*, *bržola*, *demejana*, *duzina*, *fešta*, *fjaka*, *furešti*, *gaće*, *gušt*, *izist*, *jidit se*, *kantat*, *lanterna*, *lešat*, *manistra*, *marun*, *krapaš*, *monada*, *motorin*, *mučat*, *navigavat*, *pacjenca*, *pape*, *pofaliti*, *pomidor*, *ponistra*, *porat*, *pripetavat*, *šalša*, *šegac*, *škoj*, *šoldi*, *trabakul*, *tenda*, *vapor*, *zakantat*, *žmul*;

- skupina riječi koje se (i danas) rabe u većem dijelu Dalmacije i primorja: *afan* (nesvijest), *afitavat* (iznajmljivati), *armerun* (ormar), *atroke* (a kamoli), *bacilat* (mariti), *botun* (dugme), *britvela* (šarka), *cigalin* (cigaršpic), *cinije* (jeftinije), *čika* (opušak), *čunka* (njuška), *deštrigat* (uništiti), *dežgracija* (nesreća), *fermat* (stati), *feta* (kriška), *fregat* (ribati pod), *garbun* (ugljen), *gariful* (karanfil), *gaša* (omča), *gustirna* (cisterna), *grišpa* (nabor), *kucavida* (odvijač), *kajić* (barka), *kalat* (spustiti), *kasil* (lijes), *kapelin* (šešir), *kašeta* (sanduk), *katriga* (stolica), *kažim* (javna kuća), *kolap* (moždana kap), *kondut* (zahod), *lancun* (posteljina,

⁶⁵ Ova podjela (kao i riječi unutar skupina) ima isključivo informativno-ilustrativni karakter te je usprkos pomnji pri obradi, ipak arbitrarna.

plahta), *lumbrela* (kišobran), *lušija* (lužina), *maštil* (veliki kabao), *manta mi se* (imam vrtoglavicu), *marangun* (stolar), *mirakul* (čudo), *mura* ("vlaška" igra na prste), *odošoto* (ispod), *odrebatit se* (odbiti se), *oštarija* (gostionica), *pajol* (podnica u barci), *pantagana* (štakor), *pegula* (smola, peh), *pinel* (kist), *portafoj* (novčanik), *punta* (rt, upala pluća, vršak), *rečina* (naušnica), *ricast* (kovrčav), *riđipet* (grudnjak), *ruzina* (hrđa), *saket* (vrećica), *sorit* (srušiti), *šavat* (slati), *šegac* (ručna pila), *škartoc* (papirna vrećica), *škovace* (smeće), *šterika* (voštanica), *tak* (potpetica), *tavajol* (ubrus), *teča* (posuda za kuhanje), *tinel* (dnevna soba), *tir* (hitac), *traversa* (pregača), *udunit* (ugasiti), *vijađ* (putovanje), *vešta* (haljina), *vonjat* (mirisati), *zaškurit* (zamračiti), *zvizdan* (sunce), *žgarat* (pogriješiti ton), *žunta* (dodatak);

- skupina riječi koje bismo mogli nazvati (i suvremenim) "splitskim" jer se izvan Splita rijetko rabe; *afitoval* (stanar, podstanar), *batast* (zdepast), *batelant* (lučki radnik), *batit glad* (gladovati), *beteg* (mana, bolest), *buleta* (račun), *cablo* (stablo), *cakal* (staklo), *cenit se* (zagrcnuti se, od smijeha ili plača), *cipat* (mlatiti), *druker* (navijač), *đenaštika* (gimnastika), *ferata* (vlak), *foji* (novine), *friškina* (vonj svježe ribe), *gobeta* (grbava žena), *indiric* (adresa), *juski* (ljudski), *kalun* (top), *libret* (knjižica), *maša* (momčad), *lac* (laso, omča), *muzuvir* (pokvarenjak), *oželanda* (lov na žive ptice pjevice), *pjatula* (stidna uš), *ploka* (kamena pločica za vrstu igre), *poma* (rajčica), *potit se* (znojiti se), *rera* (lokalni uskotračni vlak Split-Sinj), *slakojustan* (slatkorječiv), *sparenjožast* (štedljiv), *šćipunica* (štipaljka), *šentada* (klupa), *štekat* (ograđena kavanska terasa), *telaruša* (vrsta grubog platna), *tot* (tu), *isprenut se* (preplašiti se), *vengo* (nego), *žgobavat* (naporno raditi);

- "Smojina skupina", odnosno splitski (velovaroški) arhaizmi, koje je i većina Splitskana već zaboravila: *artišta* (zanatlija), *avelit se* (očajavati), *aventur* (mušterija, kljent), *badil* (lopata), *baši fondi* (niži društveni sloj), *botit* (bubriti), *brazdat* (zamuckivati, frfljati), *bulsa* (astma), *cenca* (rub), *dacij* (dažbina), *đendar* (žandar), *flocavat* (lagati), *frolan* (istrošen), *glenda* (šala), *impjegat* (činovnik), *ingravente* (nepopravljiv) *izgomat* (izbrisati gumicom), *jangirac* (pastuh, jarac, prč), *kalunada* (kanonada), *kankar* (rak, u smislu bolest), *kaporjun* (glavešina), *lijuh* (lav), *maškalić* (ovčja koža), *každraf* (divljak), *kažot* (kućica, kiosk), *komešura* (pukotina), *minjera* (rudnik), *munta* (globa), *natošulat* (nahuškat), *njifa* (letargija), *osto* (ocat), *piškić* (austrougarski kovani novčić), *pjanura* (ravnica), *profoš* (uznik), *strgucac* (strići), *šonet* (osmrtnica), *šturum* (juriš), *turanj* (tjesak za grožđe).

4.5. Humanizam: Mali čovjek zauvijek

Amsterdamska kavana

Ja tako volim stare, amsterdamske kavane,
sigurnost očinske kuće, mekog kreveta dubine.
Ovdje je zimi toplo, a ljeti ugodno.
Ovdje često dobijaš puno, a nikad dovoljno.

Ja tako volim nizozemske muškarce izobličene
koji, ozbiljno pijući, duboke gluposti govore
i blijedim osmijehom znaju objasniti
zašto ih je život odlučio prognati.

De Amsterdamske kroeg

Ik hou zo van een oude, Amsterdamse kroeg,
de diepe bedstee in het veilig vadershuis.
Hier is het 's winters warm en 's zomer pluis.
Hier krijg je vaak te veel en nooit genoeg.

Ik hou zo van plompe Nederlandse mannen
die, ernstig drinkend, diepe onzin zeggen,
en met een vage glimlach weten uit te leggen
Waarom zij door het leven zijn verbannen.

Ja tako volim teškog, bezvoljnog gostioničara
koji, pogledom prognanog psa ovčara,
malu čašicu svojim velikim ustima mora piti.
On je nezamjenjiv prijatelj - on to mora biti.

Ja tako volim one ofucane, stare žene,
koje za par jadnih centi ovdje osmijehe dijele,
a onda, konspirativno svojoj stračari kreću,
flašom napunjenom, u daljnju sreću.

Ja tako volim isprebijane pse
koji nepomično uz gospodarevu nogu leže,
dok on, ponovno na ulicu mora, od bijede,
s balzomom na ranama, da malo izbljede.

Ja tako volim iskričavo piti do kraja
Uz ono "što mogu", što se u srcu otvara.
Saspeš nešto u grlo, maleni svjetovi postaju,
a daljine sasvim u ništavilo propadaju.

Ja tako volim usamljen, a ipak u krugu,
sjediti i zuriti u vrijeme kao u dugu
koje polako krvari u ogledala staklu.
Slušajući zbor glasova, u vlastitome paklu.

Ja tako volim staru, amsterdamsku kavanu
u njoj su moje šutljive misli k' o na dlanu.
Samo, za mene i za mnoge, večeri kraj
dolazi prekasno, al' ipak prerano za raj.

Ik hou zo van die zware, moedeloze kastelein
die, met de blik van een verschopte herdershond,
Het kleine glas tilt naar zijn grote mond.
Hij is mijn trouwe vriend - dat móét hij zijn.

Ik hou zo van de rafelige, oude vrouwen,
die voor wat losse centen hier een glimlach kopen,
en dan, konspiratief, weer naar hun krotje lopen,
Het flesje vol, om verder voort te bouwen.

Ik hou zo van afgetrapte honden
die roerloos wachten naast des meesters voet,
tot hij, uit armoe, weer de straat op moet
met balsem op zijn alleedaagse wonden.

Ik hou zo van het vonkelende drinken
En het 'nou ja', dat in je hart ontluikt.
Klein wordt de wereld, als ge wat gebruikt,
Omdat de verten in het niets verzinken.

Ik hou zo van het eenzaam doch omringd
zitten te staren naar een tijd, die was
en langzaam doodbloedt in het spiegelglas.
Hoor 't stemmenkoor, dat Willem Kloos bezingt.

Ik hou zo van oude, Amsterdamse kroeg
En van het zwijgend met gedachten spelen.
Alleen, het sluitingsuur, voor mij en velen,
Komt steeds te laat en altijd weer te vroeg.

Ovu je pjesmu zapravo šteta komentirati. Carmiggelt je u njoj orisao sve likove svojih kavanskih skitnji: sretne i manje sretne pilce, starice koje utjehu još samo u boci nalaze, teškog gostioničara kojem gostionica nije posao, nego poziv, te *ja*-lik, koji je istodobno i pripadnik skupine, i neutralni promatrač, i obožavatelj. On gotovo nikada niti osuđuje niti optužuje - ili bar ne neposredno - on to prepušta čitatelju. Njegov je humanizam nenametljiv, iskazuje ga pribilježenim zapažanjem, a ne stavom. Carmiggelt poštuje svakoga, svog čitatelja pogotovo. Likovi s manje prihvatljivim karakteristikama također su samo ljudi. Prodavač "pijetla sa životnim iskustvom" nije klasični prevarant, iako je svjestan da ono što čini nije sasvim u redu. Zato se igra svojim "žrtvama", ali im ujedno dopušta da ravnopravno sudjeluju u njegovoj huncutskoj praksi. Njegova namjera nije prevariti, nego preživjeti. Carmiggelt ne mrzi ni ženu-okupatorsku kolaboracionistkinju koja mu priopćuje

vijest o bratovoj smrti, jer ona tu vijest ne prenosi likujući, a niti ravnodušno. Čovjeka pokraj nje, koji nezainteresirano prevrće kartoteku, vjerojatno mrzi, ali čak ni to ne kaže eksplicitno: kaže samo "da je to bio monstrum protiv kojega se treba boriti". On blago zamjera ocu koji ne podnosi ružnu, brbljivu i glupu rođakinju, da bi godinama kasnije svoju zamjerku još više ublažio s "vidiš li je oče?", a otac mu je odgovorio: "vidim", što u ovom slučaju zapravo znači "bio si u pravu, sine". Ulični prodavač haringi kojem je upravo poginuo sin, ispričava se muštteriji zbog učinjene greške: "Misli su mi bile malo odlutale." A konj koji je stajao u brodskom prolazu "je imao aristokratski, tužni profil s velikim naivnim okom, s kojeg je kanula jedna suza..."

Nižu se tako likovi iz sela i grada, iz kavane, obitelji, s ulice, iz policijske postaje, i koliko god se katkad nespretno izražavaju, uvijek su suosjećajni. Čak i kad su krivi, kad se zbog nečega pravdaju, uvijek zadržavaju i poneku simpatičnu ljudsku crtu. Šofer pivskog kamiona (u pripovijetci *Notu niže II*), istodobno se i brani i napada, ali njemu nije do toga da nekome naudi, nego da se opravda. Posebnu skupinu čine manje moćni: djeca, stari ljudi, životinje - ovi likovi uvijek uživaju autorevu neizmjernu ljubav. Jer djeca su neiskvarena i često bespomoćna, stari ljudi su izgubljeni ili zagubljeni, životinjama smo oduzeli njihovu prirodnu samostojnost.

Sličan odnos prema bićima ima i Smoje. Ali on je žestoki Mediteranac. On mora viknuti, izraziti se krikom, bilo oduševljenja, bilo jada. Ljudska je zloća prisutna, premda u malom broju ljudi, institucija: za njega zloća ostaje zloća, čak i kad je nenamjerna.

Nenamjerna zloća odraz je nekompetentnosti i zato Smoje drži da "popu treba reći pop, a bobu bob". I on to bespoštedno čini. Ostatak svijeta je dobar i uživa njegovu punu zaštitu. Malo je likova u hrvatskoj književnosti koji tako intenzivno doživljavaju životne radosti i tuge kao stari ribar Šanto, a još manje onih koji sve životne radosti obvezatno moraju podijeliti s drugima, poznatima i nepoznatima. Kolika je radost stisnuti se s prijateljima ili nepoznatim ljudima u konobi u kojoj se toči vino iz upravo otvorene bačve, s poznatima i nepoznatima dijeliti donesene frigane girice i slaninu. To nije slika Splita, ni starog ni novog, to je slika Smojina idealnog svijeta, njegova vlastita Utopija. Nije važno ni događa li se sve to u Splitu ili u Pisku, na Vidovoj gori u pastira Bežmeka ili u ribarskoj gajeti. Smoje svagdje pronalazi sretnog čovjeka, onog istog koji je na svojoj, generacijama uvijek ponovno dograđivanoj kući u Omišu uklesao: "Bože, zahvaljujem ti što sam živio." Smojin sretni čovjek uspijeva i propada, sije, uzgaja, žanje. A rat, pravedan ili nepravedan, uvijek mu je nametnut. Smojin sretni čovjek nikada ne stvara povijest, on samo bezimeno sudjeluje u njoj. Šanto je u dva svjetska rata bio konjovodac: jedanput je bio premlad, drugi put prestar. Đovanina Kokola je skončala u Danteovoj Firenci. Naivni brat iz Amerike, koji cijelog života nije imao ženu, kako bi što više mogao pomoći bratu i njegovoj izrabljivačkoj obitelji - odlazi natrag u pustoš "svoje" Amerike. Ona - koja daje sve i kojoj ja-lik daje sve, dijeli s njim dobro i zlo, sreću i tugu. Imenovani i neimenovani prijatelji, poštari, penzioneri, ribari i pastiri, konobari i bačvari, svi su oni Smojini mali ljudi, ništa manji ili veći od mene, vas, njega, nje, nas, njih, nisu zapravo drugo nego mi, vi, oni. A ono što Smojinu humanizmu daje posebnu dimenziju, koju ne susrećemo često na ovim balkanskim prostorima, jest njegova ljubav prema životinjama općenito, koja kulminira u ljubavi prema njegovom kumpanju, partneru, prijatelju Šarku. Svima nama - pa i životinjama - zajedničko je da se znamo veseliti i tužiti, da želimo živjeti, te da ćemo svi umrijeti... bili smrtni ili "besmrtni".

6.1.1. Četiri usporedbe

Prva usporedba

Obojica autora potječu iz nižih društvenih slojeva; Carmiggelt iz (malo)građanske sredine, Smoje iz ribarske obitelji, (nekadašnjeg) polupredgrađa. Obojica su drugorođeni sinovi u koje obitelj (poglavito očevi) ne polažu puno nade: oči su uprte u prvorodene. Nismo uspjeli utvrditi da li oni zbog toga pate ili su rezignirani.

Smoje postiže višu naobrazbu; završava gimnaziju i pedagošku akademiju. Školovanje mu omogućuje da se upozna s radovima svjetskih, domaćih i lokalnih klasika. Opredjeljenju za pisanje, kao i za izbor jezika (dijalekta) pridonose i stavovi njegovih profesora. Carmiggelt školu napušta u drugom razredu srednje škole (što odgovara osmom razredu osnovne škole u Hrvatskoj) te umjetnost pisanja uči isključivo u (novinarskoj) praksi, potpomognut manjim brojem starijih urednika koji prepoznaše njegov talent.

Obojica su na svoj način "najoženjeniji muškarci svoje zemlje". Carmiggelt u "ozbiljnijim godinama" sam o sebi njeguje kult monogamog supruga, oca i djeda, da bi ga posljednjih godina života u tajnosti pokopao, zaljubivši se poput srednjoškolca u drugu ženu. Smoje se pak prema vanjskom svijetu ponaša kao mnogi Mediteranac: njeguje kult "muškarčine" koja mora "povaliti" sve žensko što mu se nađe na putu. S druge (čini nam se njegove prave strane), on je u dubini srca uvijek vjeran obožavanoj supruzi.

Obojica su vjerojatno neke nade polagali u djecu - nije nam poznato kakve. Iz Carmiggeltovih radova poznato nam je da je bio zaljubljen u odrastajuću djecu (sina i kćerku). Smoje o (svojoj) djeci (kćerka i pokćerka) nije pisao, ali u razgovorima s osobama iz njegove okoline mogli smo saznati da ih je volio. Carmiggeltova djeca pokazala su se "prosječnim građanima". Smojina obožavana pokćerka umire mlada, a svoju vlastitu kćerku, zbog rane rastave s njezinom majkom, ne uspijeva pratiti u odrastanju.

Obojica su proizvodi svoje sredine, svojega podneblja; istodobno su i obožavatelji te sredine i tog podneblja, kao i njihovi nemilosrdni kritičari. Razlika je u pristupu: Carmiggelt kritizira ponekad blago, ponekad začuđeno, ponekad naljućeno, ali ipak bez velikih riječi i erupcije osjećaja; Smoje eksplodira na svaku nepravdu, on ne piše za povijest, nego za gradski trg. Carmiggelt je prividno distanciran, Smoje prividno nema nikakve distance: obojica pak znaju da je njihov pristup jedini pravi da bi se prodrlo do čitatelja u danom vremenu i prostoru.

Jesu li autori osjećali (neku vrstu) manje vrijednosti prema svojoj, istina, ne najbližoj, ali ipak bliskoj okolini (Carmiggelt prema intelektualcima, Smoje prema kulturi središnjeg dijela Splita), ostaje otvoreno pitanje. Naši izvori su, koliko vjerodostojni i dobronamjerni, ipak jednostrani.

Obojica su izraziti bezuvjetni antifašisti i demokrati u okviru svojih mogućnosti. Možda srcem čak i pomalo anarhisti, duhom su svjesni da anarhizam ne nudi rješenje. Carmiggelt dobiva točno onakvu demokraciju kojoj je težio, Smoje je (u dva navrata) razočaran društvenim sustavima u kojima živi. Carmiggeltova kritika usmjerena je prema dogradnji sustava dok je Smoje cijelog života prstom upirao na neodrživost nekih dogmatskih ili doktrinarnih postulata. Carmiggeltu društvena situacija omogućuje askezu, Smoje se utječe hedonizmu.

Obojica su u jednom dijelu života alkoholičari. Smoje - na stanovit način - iz uvjerenja, Carmiggelt iz nepažnje i potrebe da se otrese *stresa*.

Obojica su uvjereni ateisti. Pa ipak, obojica svu svoju (nemalu) etičnost crpe iz iskonskoga kršćanstva.

Druga usporedba

Obojica započinju pisati kao novinarčići gradske rubrike, a potom se polako prebacuju na kompliciranije teme, kao što su kazališne kritike i slično. S vremenom obojica dobivaju stalnu rubriku, bilo kao dnevnu, bilo kao tjednu kolumnu. Najstarije kolumne u obojice su vrlo kritične, ali istodobno i humoristične, usmjerene na izazivanje neobuzdana smijeha.

Tijekom godina, po naravi melankolični Carmiggelt, počinje se služiti sve ozbiljnijim, sve tmurnijim humorom koji postiže upotrebom (ponajviše) arhaizama ili čak izmišljenih (neo)arhaizama, svečanim jezikom na nesvečanom mjestu, skretanjem pažnje na tužni detalj koji je gotovo uvijek i smiješan; ponekad se posluži i vlastitim neologizmom. Usporedbe ljudskih osobina sa životinjskima ili obratno veoma su mu efektne. Rijetko piše klasičnu satiru. Jezik kojim piše ipak je standardni nizozemski, u upravnom govoru prožet amsterdamskom varijantom, obogaćenom *jidišem* što su ga prebjegli istočnoeuropski Židovi stoljećima donosili sobom. Svoje teme pronalazi u običnom čovjeku ili oko njega, najčešće čovjeku kojemu život nije bio previše sklon. Zbilja kroz koju njegovi likove prolaze, najčešće je zbilja svakodnevice, uočena u cjelini ili u dijelovima, na jedan poseban, samo njemu svojstven način. Njegov humor s vremenom prestaje tražiti eksplozije smijeha, i sve se više okreće dubinama humora koje potiču na razmišljanje. Najčešći oblik pripovjednog postupka je prvo lice jednine, odnosno prisutnost *ja*-lika (auctor in fabula) koji se s vremenom od glavnog junaka pripovijetke razvija u sve manje važan lik prolaznika - registratora.

Smoje cijelog života ostaje vjeran hilaričnom humoru. Vrlo mlad osjeća potrebu da se izrazi nestandardiziranim hrvatskim, odnosno njegovom čakavskom varijantom. Teško je reći je li to znak pobune protiv onih "iza brda", želja da se Marulićevu jeziku vrati nekadašnji sjaj ili pokušaj oduživanja sredini u kojoj je (od)rastao i jeziku kojim je prvi put progovorio. Kao posljednje u ovom nizu spomenimo i njegovo moguće uočavanje većih mogućnosti čakavštine u izražavanju smiješnoga, kao i, kako se pokazalo, manju budnost/osjetljivost socijalističkih cenzora na društvenu kritiku izraženu na dijalektu. Smoje rado uočava i bilježi paradokse koji mogu postojati u ljudima ili u njihovim materijalnim i nematerijalnim proizvodima. Njegov *ja*-lik je ponekad huncut, ponekad naljućeni promatrač, a onda opet suosjećajni borac za čovjeka kojega lomi mašinerija institucija, a ponekad i dobronamjerni provokator. Posljednjih godina života sve više piše satiru.

Treća usporedba

Obojica su majstori u stavljanju prsta na otvorenu, a ignoriranu ranu i pojedinca i društva; znaju biti i blagi, dobronamjerni kritičari, ali i oštro uprijeti prstom u somnambulizme, ogoljeti ih do kosti. Borci su za pravedniji svijet, za veću jednakost među ljudima. Carmiggelt se bori indirektno, prepoznavanjem problema; Smoje se ne libi izravnog napada na prepoznati otklon. Obojica su obilježeni antifaišizmom u najširem smislu riječi.

Obojica u početku bivaju doživljavani kao pisci koji čitatelju priskrbljuju momente razbibrige; okolini treba dosta vremena da prepozna društvenu vrijednost njihovih tekstova; jednom prepoznati kao takvi, ti tekstovi nukaju na razmišljanje. Carmiggelt svoj rad, pa tako i samoga sebe, često oblači u togu, a ipak nikada ne drži prodike. Smoje ostaje vjeran

harlekinskom odijelu te iz njega (ponekad) drži prodike koje, zahvaljujući duhovitosti i životnosti, nikada ne postaju dosadne.

Obojica u jednom životnom trenutku gube tlo pod nogama i “ostaju bez teksta”: Carmiggelt 1938. nakon posjeta (napadnutomu) Pragu, Smoje nakon “antibirokratske revolucije” i napada na Hrvatsku. Na sreću, to razdoblje šutnje ne traje dugo. Carmiggeltovo razdoblje šutnje nastaje u početku karijere. Smojino pri kraju. Carmiggelt preko tog trenutka dezorijentacije prelazi šutke, Smoje o istome (nekoliko godina kasnije) otvoreno progovara, pošto je u međuvremenu već bio napisao svoje vjerojatno najbolje (kratke) radove.

Četvrta usporedba

Odmah moramo naglasiti da je obojicu pisaca najprije otkrila publika, a tek onda kritika. Ta publika ih je u određenom trenutku ponijela kao rijeka, a oni su joj vraćali sve boljim, toplijim, humorističnijim pripovijestima, koje su razbijale monotoniju bezlične, hladne, “objektivne”, novinske vijesti ili komentara. Ista im je publika ostala vjerna i preko groba. Nakon njihove smrti objavljeno je još nekoliko njihovih knjiga koje su rasprodane do posljednjeg primjerka. Jer oni su pisali za običnog čovjeka, a ne za povijest. Obični ih je čovjek ponio sa sobom u budućnost, pa su tako bez vlastite namjere ušli u povijest.

Prve kritike/recenzije prepoznaju Carmiggelta kao nepotrebna pisca koji nema što reći. Na sreću, dolaze nove generacije recenzenata, koje shvaćaju da, osim romana, postoje i kratke književne forme vrijedne pažnje i čitanja. Nekolicina svojim kvalitetnim recenzijama natjerava i druge da uoče Carmiggeltove kvalitete. Malo-pomalo, Carmiggelt dobiva svoj vlastiti pijedestal na književnom Olimpu Nizozemske. Književne nagrade isprva se stidljivo, a onda sve bučnije obrušavaju na njegovu glavu: od nagrada za početnike, preko nagrade komercijalnih prodavača knjiga, do najviših društvenih i državnih nagrada za književni rad.

Književna kritika Smoju niti uočava, niti mu želi pokloniti pozornost. Provincijsko dijalekatsko piskaralo koje više psuje nego piše, kao da ne zaslužuje recenziju. Čak i kada cijela Jugoslavija subotom uvečer sjedi pred televizorom, živeći sa smijehom i suzama *Maloga mista*, recenzenti još uvijek ne shvaćaju da je podloga toj seriji bila u romanu/kronici i scenariju koje je napisao neki pisac. I to tako traje. Tek kada nakladnici shvate da se Smojini radovi mogu prodati i u knjiškoj formi, javljaju se prve, *naručene* recenzije Smojinim knjigama, kao predgovori ili pogovori, kojih se autori ne usuđuju glasno reći da Smoju drže *pravim* piscem. Kasniji kritičari/recenzenti/nekrologičari oprezno “priznaju” da u Smojinu “piskaranju” ima nešto više od dnevne razbibrige i plitkoga televizijskog scenarija za večernje-vikendašku razbibrigu.

Jedina nagrada koju dobiva nije za književnost, nego za novinarstvo: svakako premalo za pisca koji je pokazao da izvan *štokavskog hrvatskog* postoji i *čakavski hrvatski* s velikim izražajnim mogućnostima.

LITERATURA

1. Bergson, H.: *O smijehu*, Zagreb 1987.
2. Brugmans, H.: *De lach in de Franse Literatuur*, u *Le lach in de literatuur*, Den Haag 1955.
3. Calis, P.: *Onze literatuur*, Amsterdam 1995.
4. Čubelić, T.: *Književni leksikon*, Zagreb 1972.
5. Čunčić, M.: *Stilematika Kolarove proze*, Zagreb 1980.
6. Dale, van: *Groot woordenboek der Nederlandse taal*, Den Haag 1976.
7. Eco, U.: *Hoe Schrijf Ik Een Scriptie*, Amsterdam 1986. (*Come si fa una tesi di laurea*, Milano 1977).
8. Fens, K.: *Een kasteel van chocola u Vier lichte letterheren*, Den Haag 1999.
9. Fens, K.: *Loodlijnen*, Amsterdam 1967.
10. Flaker, A.: *Stilske formacije*, Zagreb 1976.
11. Gelder, Henk van: *Carmiggelt, Het levensverhaal*, Amsterdam 2000.
12. Geus, B. de i drugi: *Een Scone Leeringe om Salich te Sterven*, Utrecht 1985.
13. Greshoff, J.: *Bric 'a brac*, Rotterdam 1957.
14. Klaić, B.: *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1962.
15. Knežić, M.: *Stilska analiza djela Miljenka Smoje*, Zagreb 2001.
16. Krstanović, Z.: *Smojin libar* (pogovor Libru Miljenka Smoje), Split, 1981.
17. Landmann, S.: *Joodse humor*, Amsterdam 1962. (*Der Jüdische Witz*, Olten 1960.)
18. Mandić, I.: *Miljenko Smoje kao kroničar i kritičar "splitskog načina života"* (predgovor Dalmatinskim pismima), Rijeka 1976.
19. Meindert, Aad i Welsink, Dick (red.): *Vier lichte letterheren*, Den Haag 1999.
20. Multatuli: *Ideeën*, Amsterdam 1881.
21. Mužinić, Z.: *Književno djelo Marka Uvodića*, Split 1995.
22. Paulus, J. A.: *Ik denk, dus ik lach*, Amsterdam 1990. (*I Think, Therefore I Laugh*, New York 1985.)
23. Pichois, Cl. i Rousseau, A.M.: *Komparativna književnost*, Zagreb 1973.
24. Plokker, J.H.: *Psychologische beschouwingen over de lach* u *De lach in de literatuur*, Den Haag 1955.
25. Pranjić, K.: *Iz-Bo-sne k Europi*, Zagreb 1998.
26. Pranjić, K.: *Jezikom i stilom kroza književnost*, Zagreb 1991.
27. Pranjić, K.: *Stil i stilistika*, u *Uvod u književnost*, Zagreb 1998.
28. Rizvanović, N.: *Krešimir Pintarić: Metaknjiževnik i(li) humorist u Quorum 3/98*, Zagreb 1998.
29. Rodenko, P.: *De sprong van Münchhausen*, Den Haag 1959.
30. Ros, M.: *Over Carmiggelt u S. Carmiggelt*, Amsterdam 1972.
31. Rubinstein, R.: *Mijn beter ik*, Amsterdam 1991.

32. Ruiters, C. de: *Over het proza van Carmiggelt*, Amsterdam 1979.
33. Senjanović, Đ.: *US&A, United Split & Amerika*, Zagreb 1999.
34. Solar, M.: *Teorija književnosti*, Zagreb 1996.
35. Stockum, Th. C. van: *Ironie en zelfironie bij Thomas Mann*, u *De lach in de literatuur*, Den Haag 1955.
36. Stuiveling, G.: *Moderne humor*, Amsterdam 1952.
37. Škreb, Z. i Stamać, A.: *Uvod u književnost*, Zagreb 1998.
38. Taritaš, M.: *Rječnik književne interpretacije*, Zagreb 1993.
39. Uvodić, M.: *Libar odabranih proza*, uredio Z. Mužinić, Šibenik 1973.
40. Uvodić, M.: *Novi libar*, uredio Z. Mužinić, Split 1995.
41. Vestdijk, S.: *Esseys in duodecimo*, u *Humor in de literatuur*, Amsterdam 1951.
42. Witteman, S. & Bergh, T. van den: *Van slachtoffer tot toeschouwer u Vier lichte letterheren*, Den Haag 1999.
43. Zijdeveld, A.C.: *Sociologie van de zotheid*, Meppel 1971.
44. Zima, Z.: *Ča smo na onon svitu*, u *Lettre Internationale*, 1996.

CARMIGGELT E SMOJE. L'APPARTENENZA TEMPORALE E SPAZIALE DI SIMON CARMIGGELT E DI MILJENKO SMOJE ATTRAVERSO LA RUBRICA SETTIMANALE "KRONKEL" E LA COLONNA QUOTIDIANA "DNEVNIK JEDNOG PENZIONERA"

Riassunto

Questo studio si prova a comparare i brevi lavori in prosa di Simon Carmiggelt e di Miljenko Smoje, che la prima volta apparvero sulla stampa settimanale e quotidiana. Essendo questo anche il primo studio olandese-croato e comparativo-contrastivo, nel capitolo introduttivo si dà una breve retrospettiva su somiglianze e differenze tra queste due letterature nel corso della storia.

CARMIGGELT AND SMOJE TIME AND SPACE APPURTENANCE OF SIMON CARMIGGELT AND MILJENKO SMOJE THROUGH THE DAILY AND WEEKLY COLUMNS "KRONKEL" AND "THE DIARY OF A PENSIONER"

Summary

This work is an attempt to compare short prose works of Simon Carmiggelt and Miljenko Smoje, first published in daily or weekly newspapers. As this is the first Dutch-Croatian as well as comparative-contrastive work, the introductory chapter gives a short review of the similarities and differences between these two literatures through history.